

MUISTOJEN MYLLYT

*Aurajoen myllyjen arkea
aikalaisten kokemana*

AURAJOKISÄÄTIÖ
AURAASTIFTELSEN
2003

MUISTOJEN MYLLYT

AURAJOKISÄÄTIÖ 2003

MUISTOJEN MYLLYT

JULKAISIJA	Aurajokisäätiö
KIRJOITTAJAT	Hannele Salenius, Timo J. Virtanen, Martti Komulainen
VALOKUVAT	Turun maakuntamuseo (TMM), Martti Komulainen (MK)
TAITTO, GRAFIIKKA	Laura Suhonen
ISBN	951-98533-4-0
PAINOPIKKA	Karhukopio, TURKU 2003

SISÄLTÖ

SISÄLTÖ3

ESIPUHE5

1. JOHDANTO6

- 1.1. Taustaa6
- 1.2. Tavoitteet7
- 1.3. Toteutus9
- 1.4. Aurajokilaakso kulttuuriympäristönä10
- 1.5. Aurajoen myllyjä13
- 1.6. Myllyistä kirjoitettua20

2. MIKÄ ON MYLLY22

- 2.1. Myllyrakennus ja laitteet22
- 2.2. Myllylahkot ja tullimyllyt24

3. AINEISTO25

4. MYLLYN TOIMINTA26

- 4.1. Myllyrakennus ja laitteet, jauhatus ja tuotteet26
- 4.2. Myllymatkat ja myllyllä olo28
- 4.3. Myllärin työstä32
- 4.4. Myllyjen uhkat34

5. MYLLÄRIPERHEEN ARKI36

- 5.1. Asunto ja pihapiiri36
- 5.2. Elämää mylläriperheessä37

6. MYLLYN YMPÄRISTÖ39

- 6.1. Joki ja koski39
- 6.2. Lasten myllymiljö41

7. LOPPUKATSAUS43

Kirjallisuus44

Liitteet45

ESIPUHE

Vesimyllyt ovat keskeinen osa varsinaissuomalaista historiaa ja kulttuuriperintöä. Myllyt eivät ole kuitenkaan olleet yksinomaan paikkoja, joihin tultiin jauhattamaan viljaa, vaan myös keskeisiä kohtaamispaikkoja ja tärkeitä paikallisidentiteetin rakentumisen keskuksia. Tietoa myllyistä, mylläreiden työstä ja koskialueisiin liittyvästä muusta toiminnasta, kuten kalastuksesta ja joen virkistyskäytöstä, on saatavilla kuitenkin varsin niukalti. Kirjallisiin dokumentteihin, kuten kirkonkirjoihin, veroluetteloihin ja pitäjähistorioihin, on tallentunut vain pieni osa koko aiheesta. Suullisen perinteen keruulla on pyritty paikkaamaan tätä ongelmaa.

Kun hahmotetaan kokonais kuvaa myllyjen toiminnasta, merkittävä tietolähde kirjallisten lähteiden ohella ovat myllyjen toiminta-aikana eläneiden ihmisten henkilökohtaiset muistot. Myllymuistot tarkentavat ja laajentavat kuvaa myllyjen arjesta. Tällä hetkellä eletään vaihetta, jolloin on viimeinen mahdollisuus kerätä ja tallentaa unohtuihin häipyviä muistoja ja kokemuksia myllytoiminnan ajalta. Tämän tarpeen tiedostaen Aurajokisäätiö käynnisti Aurajoen myllyihin liittyvän suullisen perimätiedon keräämiseksi hankkeen ”Muistojen myllyt - Aurajoen myllyjen arkea aikalaisten kokemana”. Hanke toteutettiin yhteistyössä Liedon Naute-lankosken museon sekä Turun yliopiston kansatieteen oppiaineen kanssa. Hankkeeseen saatiin rahallista tukea Varsinais-Suomen TE-keskuksen alueellisen maaseutuohjelman (VAL-MA) rahoitusohjelmasta.

Hankkeen tavoitteena oli vaalia ja tallentaa varsinaissuomalaista myllyperinnettä. Käytännössä työ tehtiin haastatteleamalla henkilöitä, joilla oli muistikuvia Aurajoen myllyjen toiminnasta. Työ on osa alueellisen kulttuuriperinnön tallennusta ja tähän liittyvää tutkimusta. Kerättyä materiaalia voidaan myös hyödyntää näyttelyissä, näytelmissä ja muussa kulttuuri-tuotannossa.

Käytännön haastattelutyön teki Hannele Salenius. Työtä ohjasi lehtori Timo J. Virtanen Turun yliopiston kansatieteen oppiaineesta. Hankkeen vastuullisena johtajana toimi toiminnanjohtaja Martti Komulainen Aurajokisäätiöstä. Hankkeen ohjausryhmässä toimivat edellisten lisäksi intendentti Maarit-Talamo Kemiläinen Turun Maakuntamuseosta, museonjohtaja Leena Viskari Nautelankoski-säätiöstä, Ari Vilén Auran kotiseutuyhdistyksestä, Kauko Tomberg Lieto-seurasta, Kristiina Syrjäsuo Turku-seurasta sekä Antti Juva Pöytyän kotiseutuyhdistyksestä. Hankkeen valvojana toimi Seppo Jaakonmäki Varsinais-Suomen TE-keskuksesta.

Turussa 30.5.2003

Hannele Salenius Timo J. Virtanen Martti Komulainen

1. JOHDANTO

1.1. Taustaa

Varsinais-Suomen halki virtaava Aurajoki sivujokineen on varhaisista ajoista lähtien ollut merkittävä ihmisen toiminnalle. Joki on toiminut luonnollisena rajana, mutta ennen kaikkea reittinä ja monipuolisena arkielämän resurssina. Tämä toiminta on painanut vahvat merkkinsä myös ympäröivään maisemaan ja luontoon. Jo esihistoriallisella ajalla, erityisesti rautakaudella, alkoi maanviljelys muuttaa maisemaa siksi millaisena olemme jokilaakson oppineet tuntemaan. Voimaperäisempi vaihe viljelyssä alkoi keskiajalla, jolloin Aurajoen kulttuurimaiseman nykyiset piirteet peltoineen ja asutuskeskuksineen alkoivat tarkemmin hahmottua.

Myös itse jokea on hyödynnetty eri tavoin. Paitsi kulkuväylänä, jokea on käytetty voimanlähteenä myllyissä, sahoissa ja muissa tuotantolaitoksissa. Koskivoima valjastettiin

hyötykäyttöön Aurajoella jo keskiajalla. Varhaisimmat maininnat vesimyllyistä ovat vuodelta 1352, jolloin Turun silloisen piispan ja talonpoikien välisessä sopimuksessa mainitaan Halistenkosken mylly.

Aurajoen myllyjen historia asettuu myös valtakunnallisesti merkittävään rooliin, koska sopimus myllypatojen aukipitamisestä kalojen nousuaikaan keväällä ja syksyllä on samalla ensimmäinen maininta vesimyllyistä koko Suomessa. Kun ottaa huomioon vielä Halistenkosken keskiajan ja uuden ajan alun muut tuotantolaitokset, kuten Turun linnaan verkkaa toimittaneen verkavalkin, luujauhomyllyn ja värijauhotehtaan, ei liene kovin liioiteltua sanoa, että Suomen teollisuuden juuret ovat Aurajoella.

Vesimyllyt, pärehöylät, sahat ja muut koskivoimaa hyödyntäneet tuotantolaitokset ovat oleellinen osa Aurajokea, sen historiaa ja kult-

tuuriperintöä. Tieto myllyistä on tallentunut sirotellusti myllyveroluetteloihin, pitäjänhistorioihin, kirkonkirjoihin ja suurempien myllyjen kirjanpitudokumentteihin. Katsaus Aurajoen myllyjen ja varhaisten teollisuuslaitosten kirjoitettuun historiaan on jo aiemmin luotu kirjassa Aurajoki - ajan virta (Viskari, 2000).

Merkittävä osa myllyihin liittyvää tietoa ja kulttuuriperintöä ovat myllyjen toiminta-aikana eläneiden ihmisten muistot. Myllymuistot piirtävät kuvaa myllyistä ja koskimiljööstä keskeisinä kohtaamispaikkoina, jotka olivat tärkeitä myös paikallisidentiteetin rakentumiselle.

Myllyjen kulta-aikaa oli 1800-luku, jolloin miltei kaikissa Aurajoen koskissa, sivu-uomat mukaan lukien, oli mylly. Myllytoiminta hiljeni 1900-luvulle tultaessa, jolloin tehokkaammat höyrymyllyt tulivat korvaamaan vesimyllyjä. Viimeistään 1960-luvulla myllytoiminta loppui. Johtuen myllytoiminnan ajoittumisesta lähinnä 1900-luvun alkupuolelle, nyt eletään vaihetta, jolloin on kiire saada myllyihin liittyvät muistot taltioitua. Tästä tarpeesta Aurajoki-säätiö käynnisti keväällä 2002 hankkeen ”Muistojen myllyt - Aurajoen myllyjen arkea aikalaisten kokemana”. Hankkeen tavoitteena oli suorittaa kattava haastatteluihin perustuva projekti, jossa ovat mukana Aurajoen myllyjen toiminnasta muistoja omaavat henkilöt, kuten myllärit, heidän perheenjäsenensä, muut työntekijät sekä muutoin myllyssä asioineet ja alueella asuneet henkilöt. Hankkeen kohdealueeksi määriteltiin Turku, Lieto, Aura ja Pöytyä.

1.2. Tavoitteet

Hankkeen tarkoituksena on ollut *tallentaa varsinaissuomalaista myllyperinnettä erityisesti Aurajokilaaksossa ja tuottaa siten materiaalia sekä tieteellistä tutkimusta että laajalle yleisölle tarkoitettuja erimuotoisia esityksiä varten*. Hankkeella on siis yhtälailla tiedon tallentamisen, jakelun kuin esittämisenkin funktio. Viime mainittuun liittyvät ensivaiheessa mm. hankeraportti sekä aihepiiristä valmistuva näyttely. Eräänä osatavoitteena voidaan nähdä Aurajokeen ja sitä ympäröiviin kuntiin liittyvän *paikallisidentiteetin tukeminen ja vahvistaminen*. Tarkoituksena on ollut lisäksi *synnyttää uudenlaista keskustelua* suullisen perinteen ja muistitiedon sekä arkistoaineksen välille.

Pyrkimyksenä on ollut myös *aktivoida alueen kuntien perinneaineistoista vastaavia yhteistyöhön Aurajoki-teeman puitteissa*. Käytännön työ on myös edellyttänyt monitoimijaista yhteistyötä mm. säätiön, kuntien, yhdistysten ja yliopiston kesken. Hanke pyrkii myös aikaisempaa selkeämmin koordinoimaan aihepiiriin liittyvää aineiston hallintaa ja keruuta. Teeman kannalta kyseessä on itsenäinen kokonaisuus, mutta samalla Aurajokeen liittyvän perinteenkeruun kannalta eräänlainen pilotti-projekti. Tutkimusnäkökulmasta hanke tarjoaa valmista perustutkimusaineistoa esimerkiksi kansatieteen opiskelijoille.

Kokonaishankkeen osina käytännön toiminnassa ovat arkistoaineksen keruu, asiantuntijahaastattelut, valokuva-aineiston keruu, näyttely sekä myllyaiheisen ”tietopankin” perustaminen. Tarkoituksena on ollut ennen

kaikkea saada koskilla ja niiden lähiympäristössä aikoinaan vaikuttaneet ja vaikuttavat ihmiset aktiivisesti mukaan asiantuntijoiksi, jotka osallistuvat hankkeeseen ja kykenevät siten vaikuttamaan oman kotiseutunsa kulttuurin vaalimiseen ja säilymiseen.

Pääpaino Aurajoen myllyperimätiedon keruuhankkeen haastatteluissa oli taltioida myllyjen arkea. Hankkeessa arjella tarkoitetaan sitä monipuolista jokapäiväistä elämänmenoa, jonka tuottajina myllyjen ammattilaiset ja ympäristön muut asukkaat olivat. Aineistossa nousevat esiin yhtälailla myllyllä tehdyt hevoskaupat kuin jäihin pudonneet henkilötkin. Keskeistä on kokemuksellinen näkökulma sekä oman arkielämän ja arkisen ympäristön arvioiminen muistitiedon avulla. Tallennettu suullinen perimätieto täydentää jo olemassa olevaa historiallista tietoa luoden uudenlaisen sosiaalisen näkökulman Aurajoen myllyihin. Myllyperimätiedon keruuhanke tuottaa tuoretta lähdeaineistoa, jota voidaan hyödyntää *jatkotutkimuksissa* sekä myllyhistoriaa esittelevissä *näyttelyissä*, *matkailussa* sekä *muissa paikalliskulttuuria valottavissa julkaisuissa ja kulttuuritapah- tumissa*.

Monesti nostalgisoivatkin muistot kertovat jälkipolville yhteisön arjesta kertojien näkökulmasta. Miten mylly-yhteisössä heidän mielestään elettiin ja työskenneltiin? Millainen oli tyypillinen myllypäivä? Arjen toimille annetut merkitykset ulottuvat näin myös pelkkää toimintaympäristöä tai työsuoritusta pidemmälle. Rutiineista kasvaa mylly-yhteisöjen elämäntapojen ja -tyylien kokonaiskirjo. Myllyt eivät kuitenkaan ole irrallinen kulttuuri- elementti, vaan tärkeä osa varsinaissuomalai-

suutta ja jokilaaksoa sekä näiden kansankulttuuria.

Ajallisesti haastattelut kohdistuvat 1900-luvun alkupuolen ja puolivälin vuosikymmeniin. Käytännössä 1930-lukua vanhemman muistitiedon kerääminen alkaa olla jo varsin vaikeata. Suulliselle perimätiedolle on kuitenkin ominaista, että tiedot välittyvät sukupolvelta toiselle. Tätä taustaa vasten haastateltava ei ainoastaan kerro, mitä hän on nähnyt ja koenut, vaan välittää myös tietoja siitä, mitä hänelle on kerrottu. Tällöin ajallinen kiinne- kohta voi ulottua myös kauemmas. Lähde- kritiikin avulla ja arkistolähteisiin yhdistämäl- lä suullista muistitietoa voidaan käyttää yhtä tärkeänä lähdeaineistona kuin kirjallisiakin dokumentteja.

Paikalliseen kulttuuriperintöön kuuluva suul- linen perimätieto on esineellisen ja aineelli- sen ohella osa ”juuria”, paikallista identiteet- tiä. Usein sen tehtävänä on myös korostaa oman merkitystä, tehdä eroa naapuriin ja toimia siten yhteisöllisyyden vahvistajana ja rakentajana. Myllyjen osalta tätä identiteet- tiä voidaan tutkia ja kuvata yhtä lailla alueel- lisesta, sukupuolisidonnaisesta, ammatillisesta tai vaikkapa sosiaalisesta näkökulmasta. Taltioimalla muistitietoa pyritään siteitä koti- seutuun lujittamaan ja siten *edistämään kes- tävän kehityksen sosiaalista ja kulttuuris- ta ulottuvuutta*.

1.3. Toteutus

Hanke on toteutettu etnografisen kenttätöön ja aineistonkeruun periaatteiden mukaisesti. Kenttätöön traditio merkitsee jalkautumista ja osallisuutta tutkittavaan ilmiöön. Edelleen menetelmä merkitsee kulttuurin kokijan ja kokemusympäristön painottamista, tutkijan ja tutkittavan välisen dialogin tasavertaisuutta sekä merkitysten esiin nostamista. Historiallisen näkökulman avulla on saatu talteen muistitietoa, joka kuvaa ja tulkitsee niin aineellista kuin henkistäkin elämänpiiriä. Historia ei ole kuitenkaan pelkästään vuosilukuja, vaan myös esimerkiksi sukupolviin kytkeytyneitä arvoja ja asenteita. Siten tuloksena on toisaalta fyysisiä rakenteita (esim. myllyrakennuksia) tarkastelevia osioita, mutta myös mylly-teemaan liittyvää folklorea (kuten kasukuja tai tarinoita). Oman kokonaisuutensa muodostaa kenttätutkijan havainnointityö, jonka tuloksena on voitu kirjata ylös tietoja mm. myllyjen tämän hetkisestä tilanteesta sekä lähdekriittisesti arvioida haastatteluja ja haastattelutilanteita.

Hankkeen toteutuksessa olivat mukana Aurajokisäätiö, Nautelankoskisäätiö ja Turun yliopiston kansatieteen (etnologian) oppiaine. Aurajokisäätiö vastasi käytännön toteutuksesta, sekä hankkeen hallinnoinnista. Nautelankoskisäätiö ja Turun yliopiston kansatieteen oppiaine avustivat asiantuntijoina ja työteknisissä kysymyksissä. Myös materiaalin arkistoinnista vastaaminen kuuluu näille. Edellisten lisäksi ohjausryhmään kuuluivat Turun maakuntamuseo ja kohdekuntien kotiseutuyhdistykset. Maakuntamuseon panos näkyy erityisesti aikaisemmin kerätyn materiaalin hallinnassa ja toisaalta myös valokuvien ar-

kistointitehtävässä. Kotiseutuyhdistyksiltä toivottiin panostusta paikallisten keruiden ja aikaisemmin kerättyjen materiaalien esiintuomisessa.

Työ toteutettiin haastattelemalla joukko henkilöitä, joilla oli Aurajoen myllyihin liittyvää muistitietoa. Suurin osa haastateltavista oli itse ottanut yhteyttä paikallisissa sanomalehdissä olleiden ilmoitusten johdosta. Haastateltavina olivat myllärien perheenjäsenet, muut työntekijät, myllyllä asioineet ja alueella asuneet henkilöt.

Kysymykset pohjautuivat edeltä laadittuun haastattelurunkoon. Esitettävät kysymykset vaihtelivat jonkin verran riippuen siitä mikä suhde haastateltavalla oli myllyyn. Haastateltavia on ollut kaksikymmentä, joista kahta on haastateltu toisenkin kerran. Osa haastateltavista oli kutsuttu Halisten Myllärintuvalle, mutta suurin osa haastatteluista on tapahtunut haastateltavien kotona. Nauhoitusten lisäksi on tehty myös kirjallisia muistiinpanoja. Materiaali on tallennettu ja arkistoitu Turun yliopiston TYKL-arkistoon, Turun Maakuntamuseoon ja Lauri Nautelan museoon.

1.4. Aurajokilaakso kulttuuriympäristönä

Aurajoki saa alkunsa Oripään harjuilta ja laskee Turussa Saaristomereen. Matkan varrelle sijoittuu 11 koskea. Merkittävimmät sivujoet ovat Vähäjoki, Savijoki, Järvijoki ja Jalkalanjoki eli Kaulajoki. Kaikkiaan Aurajoen vesistöalueella on yhteensä 27 koskea. Suurin koskista on Liedon Kukkarkoski (Nautelankoski). Sen putouuskorkeus on lähes 17 metriä, mikä on yli kolminkertainen muihin Aurajoen vesistön koskiin verrattuna. Vesimäärä vaihtelee vuodenaikojen mukaan. Ajoittain vedestä on pulaakin. Rannoista suurin osa on peltoa. Maisemaa leimaa vauras asutus kylineen.

Myllyjen läheisyydessä toimi myös muuta teollisuutta. Hypöistenkosken tilketehtaan hoitaja Kalle Erland Laaksonen. Kuva on 1910-20-luvulta. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

Jokilaakson kulttuurimaisema on vakiintuneen, metsäisten selänteiden reunustaman viljelymaisemansa perusteella arvotettu valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi (Ympäristöministeriö, 1992). Lisäksi se kuuluu Ympäristöministeriön v. 1992 nimeämien kansallismaisemien joukkoon (Putkonen, 1993).

Varhaiset kansat pystyttivät ensimmäiset asumuksensa jokien tuntumaan. Aurajoen varrella asutusta on ollut jo esihistoriallisella ajalla. Suotuisa ilmasto ja maaperä sekä hyvät liikenneolosuhteet houkuttivat asuttamaan Aurajoen hiekkarinteisiä tasankoja. Merenranta ulottui tuolloin Liedon Nautelaan saakka. Vielä 800-luvulla Aurajoen suu sijaitsi Halisten kohdalla. Samoihin aikoihin Vähäjoki oli vielä itsenäinen joki, joka laski mereen Koroisissa. Merkkeinä varhaisesta asutuksesta Aurajokilaaksosta on löydetty runsaasti muinaisjäännöksiä, joita on inventoitu aivan hiljattain (mm. Lehtonen, 1999).

Aurajoen laakso oli jo rautakaudella maamme tärkeimpiä asutuskeskuksia. Vain jokien varsilla voitiin harjoittaa laajemmin maanviljelystä. Nykyiset kylät oli asutettu ennen 1500-lukua. Yhtäjaksoinen asutus onkin kestänyt tuolta ajalta lähtien Turun ja Liedon Kukkarkosken (Nautelankoski) välisellä alueella.

Vanhin kaskiviljely oli tunnettu maassamme viimeistään rautakaudella. Maanviljely oli ilmeisesti jo tuolloin saavuttanut valtaelinkeidon aseman Varsinais-Suomessa, jossa peltoviljelyyn siirryttiin keskiajan kuluessa. Ohraa viljeltiin ainakin jo pronssikauden alussa Aurajoen suulahden rannoilla. Vanhin ohranjyvä on löytynyt Turun seudulta pronssikau-

den alusta. Varhaiset jauhinkivet maassamme ovat peräisin jo Kiukaisten kulttuurin ajoilta kivikauden lopulta. Pyöritettäviä käsikiviä oli ilmeisesti käytetty jo rautakauden lopulla.

Koskipaikat ovat tarjonneet mahdollisuuksia hyödyntää vesivoimaa. Koskista voimansa ovat saaneet lukuisat vesimyllyt palvellen maataloutta. Suomen vanhimpiin kuuluva vesimylly on asiakirjojen mukaan sijainnut Halistenkoskessa 1300-luvulla. Talonpojat perustivat jo keskiajalla myllyjen yhteisömistamista varten myllylahkoja. Myllyjen yhteyteen syntyi myös muuta toimintaa kuten sahat. Joistakin näistä on lähtöisin myöhemmin myös teollisuudeksi kasvanut toiminta. Vesivoimaan perustuva toiminta on siten ollut myös merkittävä työllistäjä.

Myllyt olivat paitsi jauhatuspaikkoja myös keskeisiä kohtaamispaikkoja. Myllyn ympäristö loi myös mylläriperheen arkisen elinpiirin. Joki koskineen on tarjonnut lähitienoon asukkaillekin mahdollisuuden lisäeläntöön ja virkistytymiseen. Koski ja mylly loivat siten puitteet erilaisille toiminnoille. Ne muodostivat yhdessä paikan, joka kokosi ympäristönsä. Myllyillä on ollut oma vaikutuksensa paikkakunnan elämään. Ne ovat saattaneet olla alkuna asutuskeskuksen syntymiselle. Myllyjen myötä monet paikat saivat nimensä.

Useimmat myllyt ovat nyt jo hävinneet. Niiden toiminta joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta lakkasi viimeistään 1960-luvulla. Koskipaikat ja harvat jäljellä olevat myllyt ovat merkittäviä sekä kulttuurihistoriallisesti että maisemallisesti.

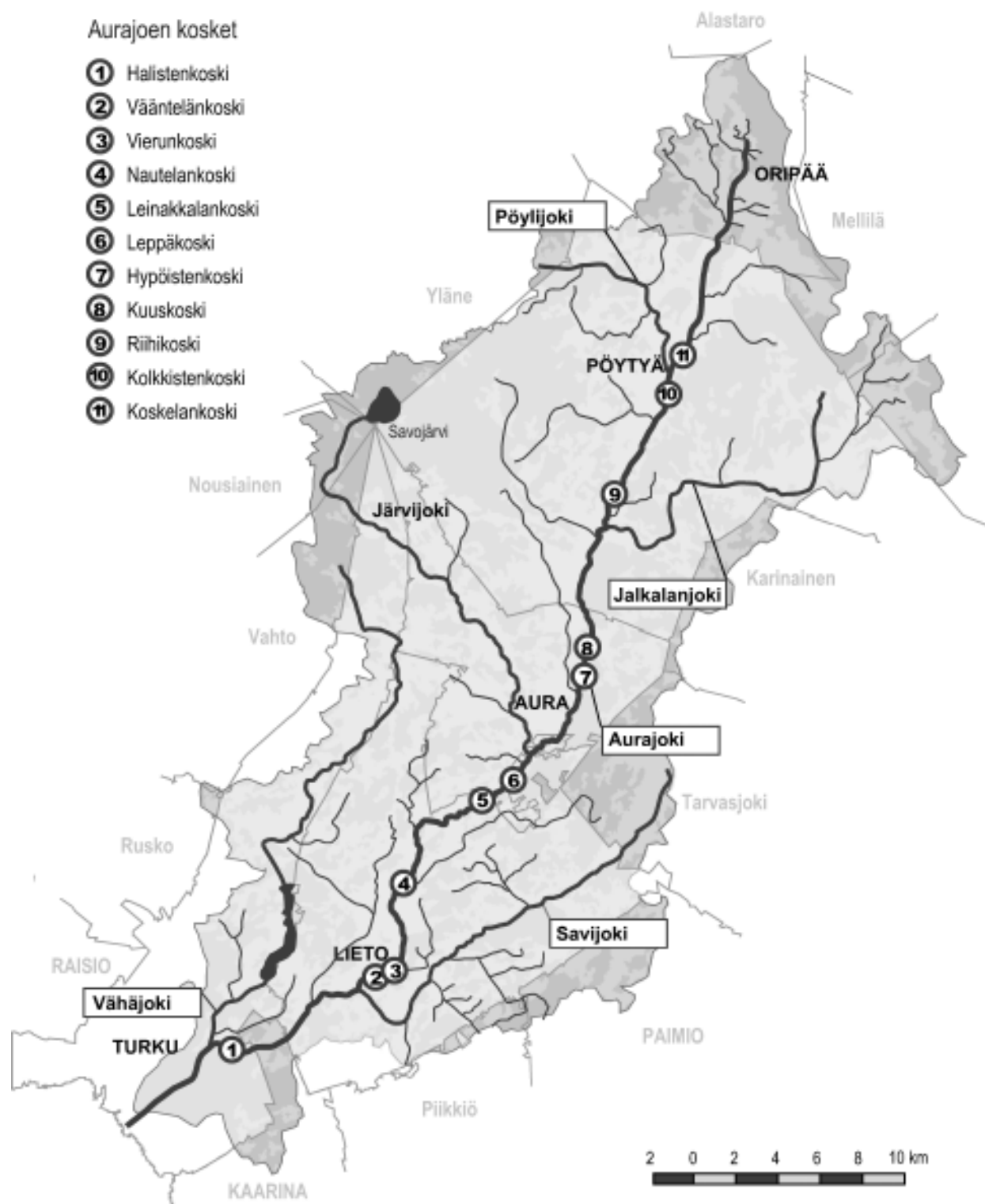
Halistenkosken myllymiljö 1920-luvulla. Kuva Turun Maakuntamuseo.

Nautelan mylly v. 1948. Kuva Turun Maakuntamuseo.

1.5. Aurajoen myllyjä

Aurajoen vesistöalue ja kosket.

Aurajoen myllyt

TURKU		PÖYTYÄ
AURAJOKI: ■ Maarian mylly (1352) / Halisten mylly (1825) - myllytoimintaa 1940-l. alkuun VÄHÄJOKI: Ävikin mylly	Sivujoet 1. Savijoki 2. Järviyoki 3. Kaulajoki eli Jalkalanjoki 4. Pöylijoki	JALKALANJOKI eli KAULAJOKI: ■ Elisen kylä, Ellistenkoski - useita myllyjä vuodesta 1587 - viimeisin purettu 1960-luvulla - myllyn akselista yhä myllykanavassa - pato hyväkuntoinen
LIETO	AURA	
AURAJOKI: ■ Vääntelänkylä: Vääntelän mylly (1916) - mylly purettu 1958, kivijalka jäljellä ■ Vierunkoski: Vierun mylly - 1700-luvulla ollut mylly, rakennukset edelleen - nykyinen asu 1930-luvulta, vanhimmat osat vuodelta 1858 - toiminnassa oleva mylly ■ Nautelankoski I. Kukkankoski: Nautelankosken mylly [1580-l.] (1806) - useita myllyjä - myllyrakennus 1800-luvun alkupuolelta, toimi 1960-l. asti, - nykyisin toimiva mylly ■ Sikilän kotitarvemylly (1830) - lähellä Nautelän myllyä - alkujaan erillinen rakennus, myöhemmin rakennettu kiinni tullimyllyyn - samassa koskessa kolmaskin mylly, poistettu veroluettelosta 1869	AURAJOKI: ■ Hypösten kylä (Auran keskusta), Hypöstenkoski (1851) - mylly ei ole jäljellä ■ Kuuskosken kylä, Kuuskoski: Kuuskosken mylly [1587] (1720-l.) - jäljellä vain vedenjohtokanava ja myllyn rattaistoa - viimeisin mylly rakennettu 1864, purettu ■ Lahdon kylän halki virtaavassa purossa kaksi myllyä ■ Laukkaniityn kylä, Käetynkoskessa mylly ■ Leinakkalan kylä, Leinakkalankoski Koskenranta (1898) - myllykanava jäljellä ■ Leppäkosken kylä, Leppäkoski: Leppäkosken mylly (1918-20) - myllyn käyttö loppui 1966 suurtulvan rikottua padon - nyk. myllyrakennuksessa on saha	■ Jalkalan kylä - Naarancjassa mylly ■ Kroppankoski PÖYLIJOKI: ■ Juvan kylä, Juvankoski - mylly jo 1557, jäljellä kivijalka - pato uusittu ■ Kaulansuun kylä, mylly AURAJOKI: ■ Kolkkisen kylä, Kolkkistenkoski: Kolkkisten mylly (1800) - hyväkuntoinen myllyrakennus edelleen paikallaan ■ Kulhuan kylä, mylly ■ Laisalan kylä, useita myllyjä ■ Mäkiäisten kylä, mylly ■ Riihikosken kylä: Riihikosken vanha mylly (1800) - joen rannassa, kuorimakona, hävinnyt - Riihikoski vehnämylly (1936)
SAVIJOKI: ■ Kärpijosenkoski: Kärpijosen mylly - luonnonkivijalkainen mylly (1815) ■ Kapulakoski (Kärpijosenkoskesta alas): Kapulakosken mylly (1840-l.) ■ Puntamäki, Puntakoski: Puntakosken mylly (1897)	JÄRVIJOKI: ■ Karviainen, Myllypellonkoski: Karviasten mylly (1916) - myllyrakennus edelleen ■ Prunkkalan kylä (Auran kk), Prunkkalankoski: Prunkkalan mylly - l. Nurmisen mylly (1903) - mylly edelleen, mutta rapistunut - pato edelleen ■ Ristimäenkoski: 2 myllyä - rusthollarin ja talonpoikien myllyt	■ Vauranojan kylä, Koskelankoski: Koskelan mylly (1874 / 1878) - mylly, myllyäin asuinrakennus ja talousrakennukset säilyneet - ollut mylly jo 1700-luvulla - 1966 tulva hajotti padon, joka rakennettu uudelleen, mylly toimii jälleen

Åbo den 10 Juli 1876

HALLIS

Herr A. J. Hedberg & Kona's Debet
till
Hallis Försäljnings-Magasin.

<i>An Afvändtänligt uppdrag och för H.H. af Räkning och risk på Engarens Hångö 2 balar Blåholz</i>		<i>2254</i>	<i>50.-</i>
			<i>E. J. J. J. J.</i>
<i>Gåva till Åbo Akad. Bibliotek. 1912 av förmynd. kult. min.</i>		<i>Köpt vid Kammerböoken 1911 för uppgift som skänkes ut till T. Perälä Torsen Hålsjö.</i>	

Halistenkosken myllyn kuitti vuodelta 1876. Åbo Akademin kuva-arkisto.

Halisten mylly

Silloisen Maarian pitäjän alueella Halistenkoskessa on sijainnut maamme ensimmäinen tunnettu vesimylly. Maarian mylly mainitaan ensimmäisen kerran asiakirjassa vuonna 1352. Sen mukaan Turun piispa Hemminki sekä Kaarinan ja Liedon pitäjien talonpojat sopivat, että piispa pitää myllypadon luukut auki keväisin ja syksyisin kalan noustessa koskessa. Mylly on ilmeisesti jo tätäkin vanhempi, joten sitä pidetään maamme vanhimpana vesimyllynä. Piispan lisäksi koskessa oli mylly myös Turun Pyhän Olavin luostarilla ja tuomiokirkon arkkiteinillä (tuomiokirkkoseurakunnan kappalainen).

Kaikki myllyt siirtyivät kruunulle ennen 1500-luvun puoliväliä. Halisten myllyssä jauhettiin heti kruunun toimesta iso määrä ruista. Kevättulvan vietyä myllyn tilalle rakennettiin uusi mylly vuonna 1586. Yksi myllyistä muutettiin valkkimyllyksi veran vanutusta ja värjäämistä varten. Tämä Kustaa Vaasan alulle panema kruunun verkateollisuus palveli sotajoukkojen vaatetustarpeita. Teollisuus rappeutui kuitenkin jo 1600-luvun lopulla.

1630-luvulla Halisten myllypaikka siirtyi Turun kaupungin omistukseen ja koskelle rakennettiin mylly uudelleen. Aluksi Halisissa oli palkatut myllärit, mutta pian myllyt annettiin yksityisille vuokralle. 1600-luvun kato- ja sotavuosien jälkeen kosken vuokrasi kauppias Gustaf Wittfooth, joka sai rappiolla olleen myllytoiminnan jälleen käyntiin. Wittfoothin perillisten irtisanottua vuokrasopimuksen Halistenkosken laitokset joutuivat maistraatin hallintaan. Molemmat, sihti- ja kokorynymylly

korjattiin. Vähitellen koko alue kunnostettiin.

1800-luvun alussa Halinen siirtyi kaupungin porvariston hallintaan ja koskea alettiin vuokrata. Vuokraamiseksi järjestetyssä huutokaupassa korkeimman hinnan tarjosi apteekkari Erik Julin, josta tuli Halisten pitkäaikainen vuokraaja. Vuokraoikeuden alussa pidetyn tulokatselmuksen mukaan Halisissa oli myllyt molemmin puolin jokea. Maarian puolella mylly oli kaksikerroksinen ja siinä oli neljä kiviparia, ryynikone sekä sihtejä. Nummen puoleinen mylly oli samankaltainen, mutta siinä oli vain kolme kiviparia. Tuvan ja eteisen käsittävät myllärintuvat olivat samanlaiset molemmin puolin. Maarian myllyn vieressä oli lisäksi Julinille kuulumaton valkkimylly. Koskessa oli puinen pato kivistä rakennettuine suojamuureineen.

Uusi myllyrakennus valmistui vuonna 1825. Maarian jauhomylly, myöhemmältä nimeltään Isomylly, oli kaksikerroksinen. Myllyssä oli kaksi suurta ylävesiratasta, yhdeksät kiviparit, kaurarouhin, kaksi ryynilaitosta, kaksi vehnäsihtiä ja viljan puhdistuksessa käytetty vis-

Halistenkosken myllymiljöä 1920-luvulla. TMM

kuri. Rakennusta laajennettiin vuonna 1855 vehnämyllyllä. 1870-luvulla vesirattaita oli viisi sekä 11 kiviparia, joista kuusi rukiin jauhamiseen, kolme ryynien tekoon ja kaksi sihtaamiseen. Näiden lisäksi oli vielä tahko ja ylisillä sijaitseva ryynirouhin. Laajennusosaan oli uutuuksena sijoitettu turbiini, joka käytti kahta vehnän jauhamiseen tarkoitettua kiviparia sekä ryynikiveä. Kolmannessa kerroksessa sijaittivat sihtilaitos ja vehnän puhdistuskone.

Nummen puolelle Julin perusti myllyrakennukseen värijauhotehtaan ja rakennutti luujauhtehtaan. Kosken yli tehtiin silta. Julin onnistui kasvattamaan muutaman myllyn koskesta monipuolisen teollisuusalueen useine rakennuksineen ja asukkaineen. Mylläriin lisäksi alueella asuivat myllyrengit, inspehtori, kirjuri, seppä, rengit ja piijat, suurin osa perheineen. Julinin jälkeen koskella oli useita lyhytaikaisia vuokraajia.

Myllytoiminta Halisissa jatkui vuoden 1942 marraskuun alkuun, jolloin Isomyllyn rakennus paloi. Myllytoiminnan kaudelta ovat jäljellä enää Maarian puolen, 1800-luvun alkupuolella rakennetut myllytupa ja sille kuuluva kellari.

Liedon myllyjä

Nautelankosken mylly

Vuodelta 1585 peräisin olevan myllyveroluettelon mukaan Liedossa oli tuolloin 18 vesimyllyä. Kukkarkoskessa (Nautelankoskessa) mainitaan olleen mylly jo 1400-luvun alkupuolella. Osa nykyisestä patorakennelmasta saattaa olla tuolta ajalta peräisin. Koski oli putouskorkeudtaan Aurajoen paras myllykoski ja sen rannalla on ollut parhaimmillaan kolme myllyä. Suurimman myllyn omisti Nautelan (Knaapin) talo, jolla oli ollut koskessa mylly ainakin jo 1580-luvulta lähtien. Nykyisen myllyn oli rakennuttanut vuonna 1806 kartanon silloinen omistaja, entinen maaherra Ernst Gustaf von Willebrand. Harmaakivinen myllyrakennus pystytettiin vanhan, koskeen sortuneen puurakenteisen myllyn tilalle. Kivilohkareista muuratut seinät olivat valkoisiksi kalkitut ja katteenä oli punaiseksi maalattu kaksinkertainen lautakatto. Mylly oli tyypiltään tullimylly, johon tulattiin jauhattamaan naapuripitäjistä asti. Myllyn toiminta laajeni aina 1940-luvulle saakka.

Aluksi myllyssä oli kolme kiviparia, joilla jauhettiin leipäviljaa. 1880-luvulla kivipareja oli kuusi viljan jauhamiseen, yksi luujauhoja varten ja yksi viljan puhdistukseen eli yhteensä kahdeksan kiviparia. Mylläri asui myllyn yläpäädyssä olevassa kamarissa. Vuosisadan vaihteessa kivipareja oli neljä viljanjauhatukseen, kuorimakivet, luujauhokivet ja kivet, joilla erotettiin jyvät tähkistä. Seuraavalla vuosikymmenellä myllyyn saatiin uudet kauranhöyrytyslaitteet. 1930-luvulla asennettiin vehnänjauhatuslaitteet ja niitä varten rakennusta korotettiin toisesta päästä. Myllyä pyöritti aluksi viisi vesiratasta. Vesirattaiden tilalle vaihdettiin 1900-luvun taitteessa kaksi turbiinia. Jauhomyllyn

ohella koskessa oli veranvanutusvalkki sekä pärehöylä ja saha. 1900-luvun alkupuolella alueella sijaitsi mylly, saha, kaksi asuinrakennusta, navetta, tallivaja, sauna ja maakellari.

Myllytoiminta Nautelassa loppui 1960-luvulla. Mylly on nykyisin kunnostettu ja uusittu toimivaksi kuvastaen 1940-luvun tilannetta. Mylly avattiin yleisölle 1992 osana Nautelankosken museota. Siellä voi nykyisin jauhaa viljaa yhdellä vanhalla kiviparilla ja se tuottaa sähköä museolle. Alueella on lisäksi myllärintupana siirretty Jonkarin talo ja Lauri Nautelan museo.

Kukkarkoskessa sijaitsi myös Sikilän kotitarvemylly. Se oli alkujaan erillinen rakennus, mutta myöhemmin rakennettu kiinni Nautelan tullimyllyyn. Kosken kolmas mylly, yksinkertainen jalkamylly poistettiin veroluettelosta jo vuonna 1869.

Liedon muita myllyjä

Aurajoen *Vääntelänkoskessa* oli mylly ainakin jo vuonna 1587. Viimeisin mylly oli mylläri Konrad Ojalan rakentama vuonna 1916 ja siinä oli kolme kiviparia. Mylly purettiin vuonna 1958 ja jäljellä on enää kivijalka. *Vierunkoskessa* on ollut mylly 1700-luvulta lähtien. Nykyisen paikalla olevan myllyrakennuksen vanhin kivirakenteinen osa on vuodelta 1858. Tuolloin jauhettiin kahdella kiviparilla rukiita ja yhdellä vehnää. Nykyisen muotonsa mylly on saanut 1930-luvulla. Mylly on edelleen toimiva ja sen yhteydessä on myös saha. Jauhattajat käyvät sovittuna päivänä.

Aurajoen sivujoessa, Saviojassa on ollut myös paljon myllyjä. *Kärpijoenkosken* rannalla on edelleen kauppaneuvos Jean Tjaederin vuonna

1815 rakennuttama luonnonkivinen myllyrakennus. Myllyssä on ollut kaksi kiviparia. Myllärin asuinrakennus on valmistunut 1920-luvun alussa. *Puntakosken* rannalla ollut mylly ja myllärintupa oli ilmeisesti rakennettu yhtäaikaan vuoden 1898 paikkeilla. Kosken partaalla on ollut mylly jo 1600-luvulla.

Nautelan vuonna 1922 rakennettu saha, oikealla mylly ja ylimpänä myllärin asuinrakennus. Kuva Nautelankoskisäätiö.

Vääntelänkosken myllymiljöötä 1930-luvun lopulla. Oikealla myllyrakennus, kuivuri ja myllyjoja. Kuva yksityiskokoelmat.

Kuuskosken myllyrakennus 1950-luvulla. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

Leppäkosken mylly ja myllärin asuinrakennus 1930-luvulla. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

Prunkkalankoski. Myllyrakennus 1960-luvulla. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

Auran myllyjä

Kuuskosken mylly

Auran Kuuskosken myllystä on maininta ensimmäisen kerran vuoden 1587 myllyveroluettelossa. Mylly pyöritti yhtä kiviparia. Toiminta käynnistyi uudelleen vuonna 1864, jolloin myllyssä oli kolme kiviparia jauhoille, yksi sihtikivi ja kaksi ryynikiveä. Paikalla on toiminut myös saha. Myllyrakennus on purettu ja kosken rannassa on jäljellä enää kallioon louhittu vedenjohtokanava, osa kivistä ladottua patoa ja myllän rattaistoa.

Muita Auran myllyjä

Leppäkoskessa toimineen myllän varma perustamisajankohta ei ole tiedossa, mutta se on ollut toiminnassa ainakin 1860-luvulla. Mylly on kuulunut Ylistalolle, josta myllyalue erotettiin vuonna 1916 palstatilana. Viimeisin myllyrakennus on pystytetty vuosina 1918-20. Myllyssä oli kolme kiviparia, joilla jauhettiin ruista, kauraa, ohraa ja vehnää. Käyttö lopui vuoden 1966 suurtulvan rikottua padon. Nykyisessä myllyrakennuksessa toimii saha, joka ei käytä vesivoimaa. Läheisessä *Leinakalankoskessa* on sijainnut vuonna 1898 rakennettu mylly, joka on hävinnyt. Myös *Hypöistenkoskessa* on ollut mylly. Koskivoimaa ovat käyttäneet lisäksi meijeri, tilketehtas ja lusikkatehtas.

Aurajoen sivujoessa, Järvijoessa on ollut myös myllyjä. *Prunkkalankoskessa* on edelleen vuonna 1903 pystytetty myllyrakennus laitteineen. Myllän yhteydessä on toiminut myös saha. Joen yläjuoksulle päin *Myllypellonkosken* rannalla sijaitsee edelleen myllyrakennus, joka on otettu käyttöön vuonna 1916.

Pöytyän myllyjä

1500-luvun lopulla nykyisen Pöytyän ja sen entisen alapitäjän alueella on ollut 9 myllyä. Yhtä kiviparia pyörittivät myllyt *Kolkkisissa* ja *Riihikoskella*, joissa myllyt ovat sijainneet jo ainakin 1580-luvulla. Kolkkistenkosken rannalla sijaitsee edelleen vuonna 1800 rakennettu myllyrakennus. Myllyn turbiini on myyty pois toiminnan lakattua. Myllyrakennus on hajonnut ja asuinrakennus on tyhjänä.

Aurajoen koskista ylimmällä, *Koskelankoskella* on säilynyt myllymiljö. Vuonna 1878 rakennettuun myllyyn asennettiin turbiini vuonna 1931. Myllyn toiminta päättyi vuonna 1966 tulvan tuhattua patorakennelman. Mylly ja pato uusittiin 1990-luvulla. Alueella on edelleen myllärintupa ja sauna.

Jalkalanjoen monissa koskissa on sijainnut useita myllyjä. Jalkalan- ja Ellistenkoskissa on sijainnut mylly jo 1580-luvulla ja molemmissa oli kaksi kiviparia. *Jalkalanmyllystä* on jäljellä enää kivijalka ja osa betonista vesiränniä. Lähes pystysuoran kalliojyrkänteellä on entinen mylläriin asuintontti, joka nykyisin on kesäkäytössä. *Ellistenkoskessa* on sijainnut viimeksi vuonna 1890 rakennettu mylly. Mylly on purettu vuonna 1968 ja siitä on jäljellä enää akselistoa ja rautaromua. Pöylijoessa sijaitsevan *Juvankosken* rannalla sijainneesta myllystä jäljellä on enää kivijalka.

1.6. Myllyistä kirjoitettua

Vesimyllyistä on Suomessa kirjoitettu useita julkaisuja, joista suurin osa on 1990-luvulta. Osittain suulliseen perimätietoon ja haastatteluihin pohjautuvat julkaisut ovat historiikinomaisia teoksia. Ajallisesti ne painottuvat 1800-luvun lopulta 1900-luvulle myllyjen toiminnan loppumiseen saakka. Julkaisujen painopiste on paikallisten myllyjen esittelyssä. Suurin osa käsittelee myllyjen vaiheita, myllyrakennuksia laitteineen ja koneineen sekä jauhatuksen ja myllyjen historiaa. Myllyhistoria on siten pitkälti ollut myllyrakenteiden historiaa. Runsaasti perustietoa myllyjen toimintaperiaatteista, myllytyypeistä ja -rakennuksista saa mm. Teppo Korhosen kirjoittamasta julkaisusta *Vesimyllyt* (1993).

Toisen osan julkaisuissa muodostavat erilaiset tarinat sekä muistelut, joissa aiheina ovat myllymatkat, myllärit ja yksittäiset tapahtumat. Suomessa myllyihin liittyvää muistitietoa on kerätty ainakin Asikkalasta, Ikaalisista, Juvalta, Loimaalta, Lopelta, Luvialta ja Somerniemeltä (nyk. Someroon kuuluva). Entinen mylläri Jorma Roponen (1999) on kirjoittanut historiikin sukunsa hallussa olleesta Juvan Järvenpään myllystä. Teoksessa on käytetty suullista perimätietoa monipuolisesti ja värikkäästi hyödyksi. Roposen haastattelut palasivat jopa seitsemänkymmenen vuoden takaisin myllymuistoihin. Mynäjoen Raukkaankosken myllyn vaiheita ja muistoja on koottu Mietoisten kotiseutuyhdistyksen toimesta julkaisuun ”Ensimmäissi mones miäles – myllytarinoita Raukkaalta” (Kaitanen ja Veikkola 1996).

Loimaa-Seuran julkaisema *Veden ja tuulen voimalla* ilmestyi kesällä 2002. Teoksen pohjana on kirjoituskilpailussa saatua muistitietoa. Tapahtumia ja tarinoita on julkaistu sellaisenaan. Mukana on myös joitakin myllyihin liittyviä sananlaskuja ja muutama myllylaulu. Varsin kattavasti Halisten myllyn vaiheista on kirjoittanut Veli-Pekka Toropainen Turun vesilaitoksen juhlakirjassa *Turkulaisen veden pitkä matka Halisten koskelta Turun keskuspuhdistamolle* (Toropainen 1998).

Julkaisuissa kerrotaan lisäksi jonkin verran myllyn vuokraamisesta, myllylahkoista ja -tulleistä, jauhatustyöstä sekä mylläriin perheestä ja asumisesta. Myllylahkoista on kirjoittanut kattavasti Esko Aaltonen (1944) väitöskirjassaan *Länsi-Suomen yhteismyllyt*. Muutamissa julkaisuissa käsitellään myös tuuli- ja höyrymyllyjä, sahoja sekä muuta toimintaa joella. Kirjallisuus ei välttämättä aina anna kokonaiskuvaa myllyssä työskentelystä mylläreineen ja myllyllä käyvine asiakkaineen. Varsin vähän ne valottavat mylläriperheen elämää ja arkea tai myllyn miljöötä tapahtumiseen.

Julkaisuissa on lisäksi runsaasti kuvamateriaalia. Tavallisesti on piirrettyjä karttoja myllypaikoista, kuvia varhaisista jauhatuslaitteista ja työstä, valokuvia ja piirroksia esiteltävien myllyjen lähiympäristöistä, varsinaisista myllypaikoista, myllyrakennuksista, laitteista ja koneistoista, mylläristä ja perheestä sekä asuinrakennuksesta. Tekstejä on täydennetty myös kuvilla vuokrasopimuksista, tilikirjoista ym. asiakirjoista, lehti-ilmoituksista ja jauhatuskorteista.

Myllyjä on myös inventoitu ja niistä on tehty rakennushistoriallisia selvityksiä. Aurajoen vesistön osalta on inventoitu kaikki ne myllyt, jotka vielä ovat jäljellä. Haastatteluja nyt kohteena olevalta alueelta Nautelan myllyä lukuun ottamatta ei ole tehty. Nautelan myllyn osalta on kerätty suullista perimätietoa 1980- ja 1990-luvulla. Aineisto käsittelee mylläriin työtä ja myllyn laitteita sekä myllyrakennusta ja mylläriin asuntoa. Lisäksi Liedon kunnassa järjestettiin myllyihin liittyvä perinnekokuilpailu, jonka tuloksena oli muisteluista 1920-40-luvuilta.

2. MIKÄ ON MYLLY

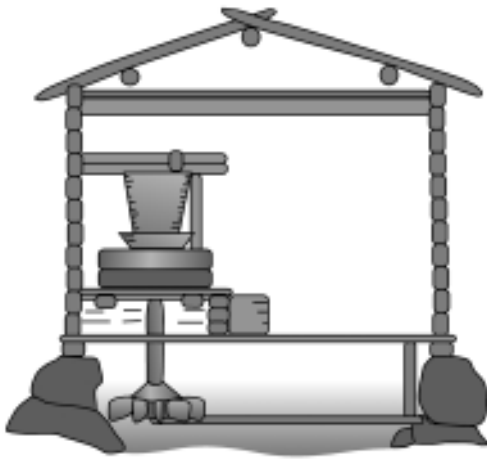
2.1. Myllyrakennus ja laitteet

Jo ennen ajanlaskun alkua Vähä-Aasiassa oli käytössä vesirattailla käyviä myllyjä. Pyörítettävät käsikivet olivat maassamme tunnettu rautakaudelta lähtien ja ne olivat paikoin käytössä 1900-luvulle saakka. Länsi-Suomessa käytössä oli käsikivityyppi, jossa oli lyhyt puinen vääntötappi. Itäsuomalaisessa mallissa oli pitkä kattoon kiinnitetty kampi.

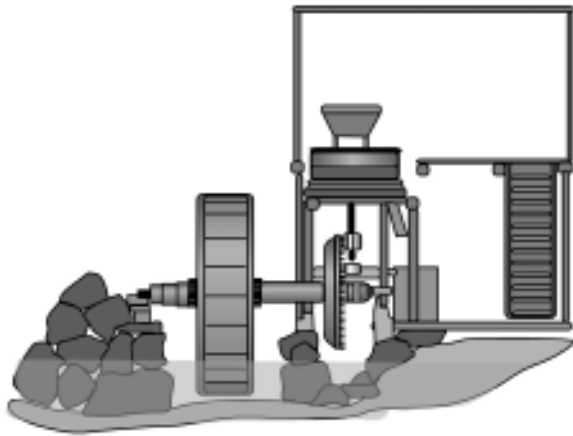
Vesimyllyt tunnettiin Suomessa ilmeisesti jo ennen 1200-lukua. Lounais-Suomessa keskiajalla oli ilmeisesti käytössä *jalka- eli härkinmylly*. Myllyt olivat pieniä yksikerroksisia hirsisalvosrakennuksia. Vanhimmat vesimyllyt toimivat puisen siipirataksen avulla. Pystysuoran siipitukin alapäässä oli säteittäisesti sijoitetut härkinlaudat, jotka ränniä myöten johdetun veden voimasta joutuivat pyörivään

liikkeeseen. Jauhinkivinä oli tavallisesti yksi luonnonkivinen kivipari. Ylempi jauhinkivi liitettiin siipirataukseen ilman välitysmekanismia. Jauhinkivi pyöri siten samaa tahtia kuin siipitukki. Jyvät kaadettiin kivien yläpuolella olevaan kartiomalliseen *tuuttiin*. Täältä ne kulkeutuivat koveran astian eli *porsaan* ohjaimina yläkiven reiän läpi kivien väliin. Valumisnopeutta pystyttiin säätämään *karistinkepin* avulla. Jalkamyllyjä rakennettiin etupäässä pieniin koskiin ja puroihin. Jalkamyllyjä esiintyi 1900-luvun alkupuolelle saakka.

Jalkamyllyä tehokkaammat *ratasmyllyt* tulivat käyttöön 1400-luvulla. Tuolloin vesimyllyt sekä niiden rinnalla myös tuulimyllyt yleistyivät. Ratasmyllyrakennukset olivat kaksikerroksisia, joko luonnonkivisiä tai puurakenteisia. Ratasmyllyssä voimansiirtoon käytettiin suurta puista ratasta, josta myllykin on nimensä saanut. Koko koneisto perustui suureen vesirataukseen ja välitysrattaistoon.

Jalkamyllyn rakenne. Piirros Laura Suhonen.

Ratasmyllyn rakenne. Piirros Laura Suhonen.

Auran Prunkkalankosken myllyn sisätiloja. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

Voimavälittäjinä toimivat puinen hammasratas ja lyhty eli trälli. Ratasmyllyn pyörintänopeus oli moninkertainen jalkamyllyyn verrattuna. Tehokkuutensa ansiosta sitä voitiin käyttää vaihtelevissa vesimäärissä. Ratasmylly sopi hitaamminkin virtaavan joen putoukseen. Vesi johdettiin koskesta ränniä pitkin rattaan ala- tai keskiosan poikittaisiin siipilautoihin. Poistuva vesi kulki sitä varten tehtyä uomaa eli *juovaa* pitkin. Myllyn yläkerrassa sijaitsivat jauhatuslaitteet. Jauhinkivet olivat luonnonkiveä, joihin oli hakattu uurteet eli rihlat. Kivipareja oli tavallisesti useampia.

Ratasmyllyjä muutettiin turbiinikäyttöisiksi viimeistään 1900-luvun alkupuolella. Vesiturbiineja oli alettu rakentaa 1830-luvulta lähtien. Siipitukin tilalle asennettiin metallinen kaksikehäinen turbiini. Vesirattaaseen verrattuna se oli tehokkaampi, kestävämpi eikä niinkään riippuvainen vesimäärän vaihteluista.

Jauhomyllyjen lisäksi koskien partaalla oli myös ryynien valmistukseen rakennettuja tamppeja ja valkkimyllyjä, joissa vanutettiin verkaa. Myllyjen yhteyteen syntyi usein myös pärehöyliä ja sahoja. Teollisesti toimivat höyrymyllyt yleistyivät 1800-luvun lopulta, mutta vasta 1950-luvulla ne alkoivat todella syrjäyttää tullimyllyjä.

2.2. Myllylahkot ja tullimyllyt

Keskiajalla vesimyllyt kuuluivat kruunulle, verovapaudesta nauttiville rälssimiehille, luostareille, kirkonmiehille, pappiloille ja talonpojille. Vuonna 1442 vahvistetussa Kristoffer-kuninkaan maalaissa yksityisille oli myönnetty oikeus rakentaa mylly kylän yhteiseen koskeen. Hyvät myllypaikat olivat kysyttyjä. Samojen koskien partaalle saattoi nousta useitakin myllyjä. Kruunu asetti myllyt verolle 1500-luvulla. Myllyn perustamisilmoitus tuli tehdä 1600-luvun alusta lähtien, jolloin verotus perustui jauhatuspalkkioihin. Jauhatusveroa eli myllytullia oli maksettava kaikesta jauhatetusta viljasta.

Talonpoikien myllyistä suurin osa oli yhteisomistuksessa. Useamman kyläläisen alulle panemasta hankkeesta syntyi *myllylahkoja*. Myllylahkot olivat tavallisesti suljettuja eikä niihin otettu uusia osakkaita ennen kuin mylly korjattiin perusteellisesti tai rakennettiin

uusi mylly. Kustannussyistä alettiin perustaa yhteismyllyjä, joihin otettiin paljon osakkaita.

Aatelin ja kirkon omistamat myllyt erosivat talonpoikien myllyistä. Niillä oli erilliseksi tilaksi merkitty myllysiija ja ammattimainen jauhatustoiminta. Vakinaiset palkatut myllärit jauhoivat niissä lähiseudun talonpojille viljaa korvausta, *tullia* vastaan. Nämä tullimyllyt toimivat omana elinkeinohaarana ja kruunu verotti niitä. Tästä syystä jokaiselle myllylle määriteltiin jauhatuspiiri. Myöhemmin tullimyllyjä omistivat pääasiassa isommat talonpoikaistalot. Myös myllärit itse omistivat myllyjä.

1800-luvulla Aurajoen vesistön kosket olivat täynnä myllyjä. Suurin osa näistä oli purojen varsilla pieniä, vain omiin tarpeisiin pidettäviä jalkamyllyjä. Ne saattoivat käydä vuodessa vain pari viikkoa keväisin ja syksyisin. Liedon 1850-luvun 19 myllystä 4 oli tullimyllyjä, loput vain omiin tarpeisiin jauhoja tuottaneita kotitarvemyllyjä.

3. AINEISTO

3.1. Haastatteluaineisto

Vaikka tämänkaltaisen hanke on aikataulutettu projekti, materiaalia voidaan taltioida raportin ilmestymisen jälkeenkin. Tähän mennessä kerääntynyt aineisto koskee yhdeksää eri myllyä ja niiden ympäristöjä neljän kunnan alueelta. Kysymykset ovat noudattaneet haastattelurunkoa niiltä osin kuin haastateltavalla on tietoa. Haastateltavia on ollut kaksikymmentä, joista kaksi on ollut haastateltavana kahteen kertaan. Muistitieto on oma-kohtaista tai kuultua edellisiltä sukupolvilta. Haastateltavat olivat pääasiassa mylläriperheessä kasvaneita, myllyllä käyneitä jauhatjia tai alueella asuneita.

Aineiston analyysissä nousee esille voimakkaasti mylläriperheen arkinen elämä. Tämä on luonnollista, sillä useat haastateltavista ovat olleet mylläriperheen lapsia. Haastatel-

tavien syntymäaika vaihtelee vuosien 1909 ja 1941 välillä enemmistön ollessa 1920-luvulla syntyneitä. Tästä johtuen omakohtaiseen kokemukseen perustuva muistitieto on ajoittuu pääasiassa 1930-40-luvuille eli haastateltavien lapsuus- ja nuoruusaikaan. Näkemys ajasta välittyy siten myös tunne- ja elämystasolla. Joukossa on muutamia informantteja, jotka ovat melko kattavasti kertoneet sekä mylläri-isästään että perheen elämästä yleensä.

Ajankohdasta johtuen oma muistitieto välittyy lapsen ja nuoren silmin. Tästä syystä tieto on painottunut myös myllärien perheen elämään mylläriperheen tyttären tai pojan näkökulmasta. Se voi vaihdella ja olla jopa ristiriidassa samalta myllyltä kertovan toisen haastateltavan kanssa. Haastatteluissa tulee ilmi myös yhteisön arki kertojien näkökulmasta. Millaista elämä myllyllä ja myllyn kupeessa oli.

Myllyissä työskennelleitäkin on jonkin verran, mutta varsinaisia ammattimyllyläiteitä ei ollut enää tavoitettavissa. Lähes jokaisesta myllystä on kuitenkin itse jauhatukseen liittyvää muistitietoa.

Muut haastatellut kertovat pääasiassa yksittäisiä kuultuja tapahtumia tai myllyyn ja sen ympäristöön liittyvää elämää esimerkiksi myllyreissusta, poikien leikeistä. Kuultuun perustunut tieto on ajoittunut myös kahdelle edelliselle vuosikymmenelle. 1800-luvun puolelta olevaa tietoa ei ole ollut saatavissa. Nyt tehtävä selvitystyö tulee siis aivan viime hetkellä.

4. MYLLYN TOIMINTA

4.1. Myllyrakennus ja laitteet, jauhatus ja tuotteet

Haastattelujen kohteena olevilla myllyillä oli pääasiassa kahdentyyppisiä omistussuhteita. Osa myllyistä oli jonkun suuremman talon omistama ja mylläri oli palkattu huolehtimaan myllyn toiminnasta. Toiset myllyt olivat myllärien itsensä omistamia. Myllyn tontti oli usein vuokrattu, mutta rakennukset olivat omia. Tontin vuokra maksettiin useimmin jauhatuksina kuin rahana. Useamman talollisen yhteisomistuksessa olleita lahkomyllyjä oli aineistossa vain yksi.

Vesiratas oli vielä yleinen 1900-luvun alkupuoliskolla. Myllyn käynti oli riippuvainen veden määrästä. Yläjuoksulla veden virtaus kesäisin oli heikompa, mikä haittasi myllyn toimintaa. Alempana veden määrään vaikutti useammat sivuhaarat. Talvella vesiratas oli herkkä jää-

tymään ja jäitä piti hakata kirveellä ennen kuin saatiin mylly käyntiin. Turbiinikäyttöisiksi myllyjä alettiin muuttaa 1920-30-luvuilla: ”... *ku mä kävin kansakouluu nii opettaja sano et Inkeri kerros nyt kummonen se turbiini on ku teil..*”.

Myllyyn kuului tavallisesti useita laitteita. Kiviparien määrä vaihteli. Luonnonkivistä valmistettuja jauhinkiviä käytettiin 1900-luvun alkuun saakka, jolloin sai jo ostaa tehdastekoisia kiviä. Myllynkivet valmistettiin ‘mirkelijauhoista’ ja sementistä ja niitä sai Naantalin myllynkivitehtaasta. Kivipareja säädettiin jauhetavan viljan ja karkeuden mukaan. Kivien oli pyörittävä mahdollisimman tasaisesti. Asiakkaat olivat erilaisia tarkkuuden suhteen, jotkut olivat vaativaisempia. Jauhokarkeus testattiin käsin kokeilemalla. Toisinaan myllärin vaimo sai olla asiantuntijana ”...*kun tuli tämä uus vilja nii hän toi sen et äiti sai vähä noteerata et onk tämä nyt sit sil taval nii-*

ku sopivaa uutispuuroaineeks onk se tarpeeks karkeaa...”.

Tavallisesti jauhinkivet olivat ainakin leipäviljalle ja rehukauralle. Kolmas oli ruisjauhojen tekoon tai ryynikivi kaurujen kuorimiseen kun tehtiin kauraryynejä. Lisäksi oli vielä usein neljäs ohranjyvien kuorimiseen ryynejä varten. Muita laitteita olivat mankeli kauraryynien valmistamiseen so. litistämiseen. Tätä ennen kaurat höyrytettiin höyrytyskoneessa pannuhuoneessa. Vehnäjauhoja varten oli sihti kun haluttiin karkeampaa ja hienompaa jauhtoa. Ainakin Nautelan myllyssä tehtiin myös mannaryynejä.

Leipäviljana jauhettiin vehnää, ohraa ja ruista. Ruisjauhoakin tehtiin karkeampaa puuroa ja hienompaa leipää varten. Joissakin myllyissä valmistettiin leipäviljan, karjanrehun ja ryynien lisäksi myös piepo- eli talkkunajauhoja ja maltaita. Eläinten rehuksi jauhettiin kauraa ja ohraa. Lehmille piti olla karkeam-

paa ja sioille hienompaa. Halisten myllyyn tuotiin maissiakin ulkomailta eläinten rehukseksi.

Sotien jälkeen saatettiin jauhata siirtokarjalaisien tarpeisiin piirakankuori- ja kaurakiisseli-jauhoja. Nämä “evakkojauhot” olivat entuudestaan tuntemattomia ”...sitten ihan täytyy opettaa niinkun asiakas neuvoi oikein kädestä pittäen mimmosii ne täytyy ne .. piirakkajauhot sitten olla et saatiin näitä kuarii tehty”. Kaurakiisseliä varten kaura kuorittiin osittain niin, että siihen sai vähän jäädä kuoria joukkoon ja sitten se jauhettiin melko karkeaksi.

Myllyn yhteydessä oli tavallisesti myös pärehöylä. Tukit ajettiin paikalle talvella. Keväällä ne kuorittiin, katkaistiin sirkkelillä ja tehtiin päreiksi. Toisin paikoin tuotiin valmiit pöllit. Keväällä puu oli pehmeimmillään ja säilyi parhaiten. Päreiden höyläminen ajoittui enemmän kevätkylvön jälkeiseen aikaan. Keväisin ympärille levisi pihkan tuoksu. Höyläyksestä jäi sydänpuut, joista mylläri saattoi saada saunapuut. Toisinaan myllyn yhteydessä oli myös tahko, jossa paikkakuntalaiset kävivät teroittamassa niittokoneen teriä ja viikatteita. Myös sahat olivat yleisiä myllyjen kanssa samassa koskessa.

Maarian Isomylly 1920-luvulla. Kuva Turun Maakuntamuseo.

4.2. Myllymatkat ja myllyllä olo

Myllypäivään valmistauduttiin jo edellisenä päivänä. Myllyillä kävi jauhattajia pääasias-
sa lähialueilta, omasta ja naapurikunnista ole-
via isäntiä. Myllyillä kävivät tavallisesti isän-
nät, toisinaan myös renki, apupoika tai talon
keskenkasvuinen poika. Onpa joskus rippi-
kouluikäinen tyttökin lähetetty myllylle. Sa-
masta talosta saatettiin käydä useammassa
myllyssä. Lahkomyllyssä kävivät myös lah-
kon ulkopuoliset jauhattajat.

Myllyreissulle lähdettiin varhain aamulla, usein
jo viiden ja jopa kahden aikoihin. Kauempaa
tulevat lähtivät luonnollisesti aikaisemmin. Pe-
rillä oltiin varhain aamuhämärissä. Myllyllä
oltiin jo viiden aikoihin ja enemminkin: ”...oli
sieltä sanottiin Metsäkulmalt nii semmo-
nen vanha mies joka yleensä tuli ain vii-
den aikaan jo ja sillon oli aikanen herä-
tys sitte eikä ne yleensä niin kohteliai ollu
ne löi nyrkkiä oveen ...”. Jonoa oli usein jo
muodostunut kun myllärin työ alkoi seitsemän
aikoihin. Jauhattamaan pääsi saapumisjärjes-
tyksessä.

Vilja kuljetettiin rohdinpellavasta kudotuissa
säkeissä, joihin oli maalattu talon nimi. Vil-
janjyville ja valmiille jauhoille oli erikseen omat
säkit, mutta samojakin säkkejä käytettiin. Jau-
hoiset säkit tuotiin mukana, jottei puhtaita säk-
kejä tahrittu jauhoihin. Jauhot lajiteltiin säk-
keihin karkeuden mukaan – hienot, puolikar-
keat ja karkeat. Myllystä, mm. Nautelassa
saattoi ostaa myös paperisäkkejä. Tavanomai-
nen myllykuorma oli noin 200 kiloa viljaa, mikä
mahtui 4-5 säkkiin. Näiden jauhatus kesti pa-
risen tuntia.

Myllylle tultiin hevosella, joka tunsu reitin pi-
meinä aamuöinäkin. Myllyt olivat toisinaan
alhaalla jokirannassa, jonne oli jyrkkä mäki.
Hevosille oli raskasta nousta ylämäkeä ja ala-
mäessä ne joutuivat juoksuaskelille. Joskus
on mäkitörmää pitkin kärryt vierineet jokeen.
Hevoset kiinnitettiin tavallisesti puomeihin tai
niitä varten tehtyihin kiinnitysrenkaisiin. He-
voselle annettiin heinää ja talvisin loimi sel-
kään. Joillakin myllyillä oli vaja tai katos, jo-
hon hevosen saattoi viedä huonolla säällä.
1940-luvulla kärryissä oli jo kumipyörät ai-
kaisempien rautavanteiden sijaan. Hevoset
pystyivät nyt vetämään suuria, 500-600 jopa
800 kilon kuormia.

1950-luvulla myllylle tultiin myös traktorilla tai
autolla. Kartanoilla ja suuremmilla taloilla oli
autoja jo aikaisemminkin. Halisissa viljaa kul-

Kuuskosken myllyn tuutti, porsas ja kahna 1940-luvulla. Kuva Auran kotiseutuyhdistys.

jetettiin Federal ja Studebaker -merkkisillä kuorma-autoilla. Ävikin kuorma-auto oli 1920-luvun mallia oleva T-Ford. Tekipä eräs jokirannan asukas Nautelaan myllyreissunsa lauttalla. Padon yläpuolella olevan tasaisen kallion kohdalla hän säkkeineen pysähtyi. Rantaan oli laitettu oikein kiinnitysrengas häntä varten.

Jauhatuksesta perittävä maksu perustui säkikulukuun ja saattoi olla esimerkiksi 1 mk säkiltä kuten Nautelan myllyssä. Kilomäärään perustuva maksu alkoi eri myllyillä vähän eri aikoihin, pääasiassa 1930-luvulta. Maksu tapahtui käteisellä ja se tilitettiin edelleen myllyn omistajalle. Säkkihinnoittelun aikana säkit pyrittiin saamaan mahdollisimman suuriksi: ”...*hirvittävän suurii säkkejä sitten ettei meinattu ei meinannee saada tota niitä myllyyn tuatuu...*”.

Tavallisin tapa oli ommella kaksi säkkiä yhteen. Mylläri saattoikin vihjailla, että isäntä on tullut patjapussin kanssa. Isosta säkistä saatettiin periä kaksinkertainen hinta, jonka asiakas joutui nöyränä maksamaan ympärillä seisoskelevien säestämänä. Toisinaan mylläriä lahjottiinkin: ”...*sit sitä mylläril kans kuis sit tarjottiin voimakkaasti et saatiin rahti vähän alemmaksi...*”. Jos asiakkaalla ei ollut varaa maksaa käteisellä, maksu otettiin osana viljasta tietyllä mittakannulla. Tätä varten myllyssä saattoi olla “tulliarkku”, jossa oli saranallinen kansi ja päällä suppilo.

Sodan aikana ja jälkeen viljaa sai jauhaa vain kuponkia vastaan. Mylläri leikkasi asiakkaan kupongit joka jauhatuskerralla. Kuponkeja leikattiin ”varovasti” silloin kun vilja jauhettiin odottaessa. Joka myllyssä jauhettiin ylimääräistäkin: ”...*mun kuarmani minun mie-*

lest ni oli pienempi mitä se piti olla ku mä lähdin takasin kyl maar siin oli isännän kans mylläreitten kans sovittu et pistetään vähä pimeenä kans jauhetaan osa...”.

Jätetystä viljasta piti olla vastaava määrä kuponkeja ja ne oli säilytettävä suljetussa kaapissa. Silloin tällöin kansanhuollon tarkastaja yllätti käynnillään. Joidenkin myllyjen osalta ei ollut mitään huomauttamista ”...*joku mies kun tuli niin .. tota noin siis kuorman kans niin isä oli huutanu et pistä vaakal sit kans ne et tiedetään mitä sää käytät ja sit kun hän meni ylös myllyyn niin hän näki et siäl oli se tarkastaja...*”. Joskus mylläri oli jäänyt kiinni ylimääräisen viljan jauhamisesta ja saanut sakkoa 50 markkaa. Sakkoja oli tullut myös siitä, että kuitit olivat olleet epäjärjestyksessä.

Pienemmillä myllyillä asiakkaat osallistuivat itse jauhatukseen. Tavallisesti he kantoivat säkit ylös, kaatoivat jyvät suppiloon ja hakivat jauhot alakerrasta. Joillakin myllyillä jauhattajat toivat säkit myllyyn ja tulivat sitten hakemaan jauhot sovitun ajan päästä. Säkkeihin merkittiin kenen ne oli ja mitä viljalle tehtiin.

Aikaisin tulleet jauhattajat saattoivat päästä myllärintalolle aamukahville. Kahville voitiin kutsua myllärin tupaan myös muulloinkin, etenkin kylminä talvipäivinä lämmittelemään. Mylläri saattoi viedä pitkään ja kauempaa tulleet odottelijat päivällä kotiinsa syömäänkin. Tavallisesti asiakkailla oli mukanaan omat eväät, maitoa pullossa ja leipää käärittynä voipaperiin. Leipänsä päällä oli voita ja ehkä läskiä. Jollakin myllymiehellä oli vahvempaa evästä pullossa, josta saatettiin pistää myös kahvin sekaan.

Pienemmillä myllyillä ei yleensä ollut yhtä aikaa suurta määrää väkeä. Isoimmilla myllyillä taas myllymiehet jäivät myllyalueelle koko päiväksi. Joskus odottelijoita oli toistakymmentä. Odotellessa myllymiehet kokeilivat viljan laatua ja maistelivat kuorimakoneesta tulleita ohria ja kauroja sekä ryynejä. Varsinkin höyrytetyt kauraryynit maistuivat.

Myllyssä myös pelattiin korttia. Joskus jauhusvuoro meni ohi kun joku myllymies oikein innostui pelaamaan. Sattuipa kerran tapaus, että isäntä joutui palaamaan myllyreisulta tyhjän reen kanssa. Kotona emäntä oli syystäkin vihainen, sillä nyt ei ollut yhtään jauhvoja lehmille. Isäntä kiirehti sitten soittamaan naapuriin ja kysymään, että joko se myllyn valtaremmi on saatu korjattua. Naapuri ymmärsi heti mistä oli kysymys ja kertoi remmin olevan aamuun mennessä kunnossa. Seuraavana päivä isäntä lähti taas myllylle ja aviosopu säilyi.

Myllyssä kuuli paikkakunnan ja vähän kaukaisemmatkin uutiset. Myllymiehet keskustelivat kesän sadosta ja tulevaisuuden näkymistä. Toisinaan puhuttiin politiikkaa ja parannettiin maailmaa. Rauhan palattua muisteltiin sotavuosien kokemuksia ja Liedossa esimerkiksi puheenaiheena oli myös paikkakunnan pika-asutustilat.

Nuorelle miehelle myllyn maailma oli uusi. Siellä kuuli monenlaista, mitä ei kotona ja pyhäkoulussa kuullut: ”...*kuunneltiin korva hörölläs mitä vanhemmat miehet nii keskustelivat...*”. Toisinaan myllyltä ei aina malitettu lähteä pois: ”...*vaik oli kuarma valmiina ni ei kerenny lähtemään ku viäl jäi tarinoimaa sinne viäl pitkäks aikaa...*”. Mylläreitä pidettiin yleensä huumorimiehinä.

Myllyreissujen ohessa tuli tehtyä hevoskauppoja kuten Kuuskoskella: ”...*semmosii porukoi ku oli eväst fölis ja sit tehtiin hevoskauppaa siäl sit myllyn pakal kuis sit ku siäl päiväkausii oltiin ja äijät ryyppäs rojuu sit ja viäl kerranki on yks semmonen tapaus jutteli papa et toi hevoskauppa tehtiin ja hevoset vaihdettiin mut ei huomattu vaihtaa niiku säkei kärryl ollenkaa kun siäl vaihdettiin kärryines päivines...*”.

Suurimmalla osalla myllyistä ei ryyppiskelty lainkaan tai se oli hyvin vähäistä. Halisissa saatettiin vielä 1900-luvun alussa juopotella jopa sammuksiin asti. Aamulla myllymiehet makasivat pitkin lattioita ja rotat kulkivat joukossa.

Padon rakennustyömaa Liedon Vääntelänkoskessa 1920-luvun lopussa. Kuva yksityiskokoelmasta.

Nautelan mylly, Lieto. Mylläri Niilo Mäki (vas.) ja apumylläri Lauri Leinikka. Kuva Nautelankoskisäätiö.

Nautelan mylly, Lieto. Mylläri Niilo Mäki ohjaa viljan kulkua. Vieressä apumylläri Lauri Leinikka. Kuva Nautelankoskisäätiö.

Aina joku isäntä jätti viljan jauhettavaksi ja lähti päiväksi kaupunkiin asioille, jolloin myllyllä olevat huolehtivat hänen vuorostaan. Kaupunkireissulla monesti tuli ostettua viinapullo ja samalla myllärillemkin tuliais. Mylläri joutuikin niitä sitten pistämään vaimoltaan pöytään. Saattoipa mylläri itsekin ehdottaa Turun reissua. Myllykin olisi alkanut käydä paremmin, jos asiakas hakisi ”voitelutippoja”. Pienemmällä myllyillä väkevät tulivat mukaan vasta sotien jälkeisenä aikana. Viimeistään tuolloin ”korttiaikana” mylläriä lahjottiin viinapullolla.

Harvalla myllyllä oli erillinen myllytupa. Myllymiehet joutuivatkin tavallisesti kuluttamaan aikaansa myllyssä. Nautelan myllyyn rakennettiin 1940-luvulla ”myllykoppi”, jossa oli lämmityslaitteena kamiina. Lautarakenteisessa kopissa sijaitsi toimisto, jossa otettiin vastaan jauhettava vilja, kirjoitettiin kuitti ja myös leikattiin jauhatuskupongit. Kopissa myllärit lämmittelivät talvisin ja siellä oleilivat myös myllymiehet. Seinällä oli piirroksia, mietelauseita ja vähäpukeisten naisten kuvia.

Nuorelle miehelle myllylle pääsy oli eräänlainen mieheksi tulemisen osoitus. Piti näet olla voimia nostaa säkkejä, etenkin kun säkit pyrittiin saamaan suuriksi säkkilukuun perustuvan maksun aikana. Viljasäkki painoi noin 40-50 kiloa. Myllylle joutui lähtemään jo 13-14-vuotiaana. Ensin piti itse yrittää nostaa säkit, mutta jos voimat eivät riittäneet, piti pyytää apua. Apua ei helposti alennuttu pyytämään, vaan päinvastoin tehtiin vertailua siinä kuinka kukin säkkinsä vei myllyparveen. Kun nostamisessa onnistui, tunti olevansa mies eikä enää poikanen. Lapset kuluttivat aikaansa katsellen ympäriinsä ihmisiä ja paikkoja ja juoksennellen ulkona.

Myllyllä mieheksi

”no yhden tarinan mä ajattelin tos just kertoo mitä meidän Pentti joka oli ainoon meidän veljeksist joka siäl oli vähä enemmän töissä nii kun hän oli siäl pikkupoikana ja eikä sitä säkkiä saanu kun ne täyty sillo yrittää nostaa päällekin emmä tiä kuinka monta niit loppujen lopuks oli nii hän sanos isä ei auttanu hänt hän muistaa sen et miksei se nyt auta mua ja isä sano et yritä nyt vaa yrittä nyt vaa ja hän sanos et kun hän sit vaa yritti ja yritti nii hän oppi sen .. systeemin niin hän sai ne nousemaan ja sen hän muistaa ku talon isännät ihmetteli et kuin vahva sä oikee olet noin pikkunen poika ja saat sen nousemaan et se oli sit hänel sit semmost näyttämisen tarvet et hän näytti aina kuin.. hän sai sinne päälle mut tää oli varmaan sit se tapa miten nää isät opetti poiki- aan et ei se siit auttanu et hän sen teki et se täyty itte saada sinne et tämmönen..”

Myllypäivä saattoi venyä pitkäksi: ”...ei ain tahtonu yks päivä riittääkää että siel meni joskus vähä pidempään ko siäl vähä kuis sit korttii pelattiin ja sit ku oli ruuhkaa...”. Reissulta palattiinkin väsyneenä ja nälkäisenä. Myllyltä lähdettiin kotiin toisinaan ”lieväs myötätuules”, mutta hevonen osasi reitin ja kuljetti kotiin. Joskus jäätin yöksi kesäaikana myllyyn tai kylmällä säällä myllärin tupaan. Kaiken kaikkiaan myllypäivä oli vähän niin kuin juhlapäivä.

4.3. Myllärin työstä

Tavallisesti mylläri työskenteli yksin. Apumyl- läreitä oli isommissa myllyissä kuten Halisis- sa ja Nautelassa. Kuuskoskellakin oli kaksi mylläriä. Pienemmissäkin myllyissä saattoi olla apulainen ennen sotia. Mylläriillä ja apu- laisella ei ollut arvoeroja ja kohtelu oli tasa- arvoista. Palkallisten myllärien palkka mak- settiin rahana ja lisänä saattoi olla luontaiset- ja. Asunto kuului myös etuihin. Yleisin palk- ka lienee ollut kuukausipalkka. Mylläri saat- toi vaihtaa paikkaa, jolloin uusi pesti alkoi mar- raskuun alussa. Päätökseen vaikuttivat pa- rempi palkka tai muuttuneet olosuhteet.

Myläri oli tavallisesti saanut oppinsa olemal- la nuorena töissä isänsä tai jollain vieraalla myllyllä. Työt myllyllä aloitettiin jo noin 13- 14-vuotiaana. Työ oli alusta lähtien varsinaista jauhatustyötä kuten säkkien vaihtamista. Nu- resta alkaen piti olla myös apuna kivien te- roittamisessa.

Mylärin työpäivä alkoi aikaisin, usein kello kuuden tai seitsemän aikoihin. Työpäivät oli- vat pitkiä kestäen suunnilleen kuuteen saak- ka. Töitä tehtiin kuitenkin niin kauan kuin töi- tä riitti. Muuten päivä oli suhteellisen sään- nöllinen. Puolenpäivän aikoihin oli ruokailu- tauko ja illalla vielä syötiin kuuden tai seitse- män aikoihin. Kiireisinä aikoina päivän tauot olivat enemmän epäsäännöllisiä ja riippuvai- sia asiakkaiden määrästä. Pienemmillä myl- lyillä lauantai oli hiljaisempi ja lyhyempi päi- vä, koska se oli saunapäivä. Isoimmissa myl- lyissä lauantai ei eronnut muista arkipäivistä. Sunnuntaisin ei myllyä pyöritetty vaan ”...sii- hen maailman aikaan pyhä oli pyhä...”.

Joskus saatettiin sunnuntaina kuitenkin tehdä korjaustöitä.

Kiireisimpiä aikoja olivat syksy ja toisaalta viikot ennen joulua. Heti syksyllä kun oli saatu uutta viljaa, oli kiire myllyyn, sillä vanhat jauhot olivat vähissä. Mylly saattoi tuolloin olla toiminnassa vuorokauden ympäri, eikä mylläri kerinnyt juuri lepäämään. Asiakkaan palveleminen asetettiin etusijalle, vaikka mylläri olisi ollut väsynyt. Joen yläjuoksulla myllyn toiminta oli riippuvainen myös joessa virtaavan veden määrästä. Keväällä kun vettä on runsaammin, mylly saattoi pyöriä vuorokauden ympäri. Vähemmän veden aikana joutui välillä pitämään taukoa. Sydäntalvi oli hiljaisinta aikaa. Kesäisin ja talvisin kovilla pakasilla vesi saattoi olla niin vähissä, ettei myllyä voinut edes käyttää. Mylläri saattoi joutua hakemaan ulkopuolista työtä kesällä hiljaisina kausina. Useat myllärit olivat innostuneita työstään: ”... isä oli niin siihen myllyyn sil taval innostunu et muistan kun joskus oltiin heinäpellon siäl pappaa rupees laiskottamaa ja sano et tulis ny joku myllyynki...”.

Vääntelänkoski, Lieto. Pärehöylä 1920-30-lukujen vaihteessa. Kuva yksityiskokoelmasta.

Mylärit olivat monitaitoisia miehiä. Jauhatusen lisäksi he tavallisesti korjasivat myös myllyn laitteita ja huolehtivat muutenkin myllyn kunnosta. Huolto- ja korjaustöitä tehtiin kesällä ennen syysjauhatusen alkua. Pienempiä korjauksia oli tehtävä ympäri vuoden. Myllyn kivet täytyi teroittaa erityisen hakan avulla. Rattaaseen oli toisinaan vaihdettava hampaat. Joskus pyydettiin korjaustöihin ulkopuolinen tekijä. Huoltotöihin kuuluivat mm. sihtikankaiden uusiminen ja harjaraiteiden kunnostaminen. Turbiinit vaativat myös korjausta. Turbiinisäiliöihin saattoi kerääntyä mm. laudanpalasia ja ne piti tyhjentää. Myös myllyrakennus vaati kunnostusta.

Mylly oli eräänlainen monitoimikeskus. Varsinaisen toiminnan ohella myllärit satunnaisesti autoivat muissakin asioissa, esim. sukien korjaamisessa: ”...talvisel aikaa niin pojat katkasivat suksians mäes ja ne .. toivat sit aina sinne myllyyn isä ja tää Oiva niin he korjas paikkas ne ja seuraaval välitunnil pojat saivat hakkee sukset taas”.

Mylärien vaatetus vaihteli. Yllä saattoi olla puolireiteen ulottuva riihipaitatyypinen paita, jossa oli pieni pystykaulus ja takana kuminauha. Toisinaan oli takki. Asuun kuului myös saappaat. Toiset käyttivät haalareita, sillä myllyssä kerääntyvä jauhopöly tarttui helposti vaatteisiin. Jos näillä vaatteilla meni sadesäälä ulos, vaatteet muuttuivat taikinaisiksi. Myllärin ammattiylpeys saattoi heijastua vaateuksessakin. Eräskin mylläri käytti hattua eikä suostunut vaihtamaan sitä lippalakkiin: ”... ostasit jonkun lätsän kesä kuuma oli nii pappasano et ikinä mä alenna itteeni nii pal et mä pistäsin lätsän päähäni”.

Omissa myllyissä myllärinvaimokin toisinaan avusti töissä. Syksyisin kun oli paljon jauhetavaa, ja kun mylläri lopetti illalla työnsä niin vaimo jatkoi toista vuoroa. Myös myllyn siivoaminen saattoi kuulua vaimon töihin. Palakallisten myllärien vaimot eivät osallistuneet myllyn töihin.

Lapsetkin olivat toisinaan mukana myllyn töissä. Töihin saattoi kuulua esimerkiksi viljasäki- kien vaihtaminen, kauraryynien höyrytys tai myllyn lattioiden kuuraaminen tulvaveden tuomasta kurasta. Joskus sattui opettelevalle vahinkojakin: ”...ensimmäinen kerta kun mä joutusin tätä käyttämään nii isä sanos mulle et pistä tämä luukku kiinne ja toi luukku auki ja mä .. en laittanuka sitä luukkuu kiinne kun mä laskin nii sit menivät roskaitten joukkoon ryynit...”. Isän apuna saatettiin olla hakkaamassa myllynki- viä ”... mäkin olin isän kans joskus hak- kaamas kun isä opetti mun...”. Sota-ai- kana lapset joutuivat laskemaan jauhatuskup- keja ja viemään ne kansanhuoltoon. Lapset auttoivat myös vastaanottamaan ja kanta- maan koneesta tulleita päreitä. Vastaanotta- ja pinosi päreet nippuun. Toisinaan lapset ovat joutuneet jopa kuorimaan tukkeja.

Kun myllärit olivat sodassa, myllyjen toimin- ta oli vähäistä. Paikoin myllyjä käyttivät van- hemmat miehet ja viljaa jauhettiin vain har- voin. Myös naiset joutuivat sota-aikana myl- lyyn töihin. Väliaikaisvoimin jauhettiin ruista, mutta vehnääkin silloin kun myllärit olivat rin- tamalta lomalla. Tuolloin mylly kävi melkein yötä päivää. Kun leipäainekset alkoivat olla kovin vähissä sota-aikana, ei niin välitetty vaikka vilja vähän homeelta haisikin.

4.4. Myllyjen uhkat

Tulipalo oli ainainen uhkatekijä myllyillä. Ele- vaattorin aiheuttamasta hankauksesta alkunsa saanut palo tuhosi Halisten myllyn yhdessä yössä syksyllä 1942. Toisen uhkan aiheutti jäiden lähtö keväisin: ”...myllyn lattial niin aina nousi vesi et sitä ennakointiin sit jo et kannettiin kaikki mitä oli niin säkit poies siältä ettei kastunu vilja tai jauhot”. Joskus jää on tullut seinän läpi. Monille myllyille lo- pullinen isku oli vuoden 1966 suurtulva, joka tuhosi myllypatoja ja tärveli myllyrakennuk- sia.

Toisinaan veden mukana saattoi tulla myllyl- le erilaisia esineitä. Virran mukana on joskus kulkeutunut aidanriukku, joka on sitten tart- tunut vesirattaan alle pysäyttäen koko myl- lyn. Veden paine sai kuitenkin rattaan väki- sin pyörimään ja puu alkoi narista. Mylläri oli tästä pelästynyt ja luullut pirun tulleen myl- lyyn. Kerran on ollut pässin pääkallo turbiini- ritilässä.

Halisten myllyn palo

”mä olin .. Pääksaaren sotasairaa- lassa ja siäl oli sit kavereita monen näkösiä siäl oli yks semmonen ka- veri ku ol päähän haavottunu ja .. tota oli menettäny jotenki hermon- sa et hänel oli tämmöst riehaantu- vaa käytöst hyvin paljo ja tota ker- ran yhtenä iltana ni se kaveri huusi hei Halisten mylly on palanu mä sanoin et mitä sä nyt juttelet juu Halisten mylly on palanu mä sit juu tääl lehdes on semmone ja hän oli saanu käsiinsä sit tämmösen paikal- lisen tiedä olikse Sosialisti vai olik- se Turun Sanomat mut joka tapa- ukseks sielä oli semmonen ja semmo-

nen tieto ja .. tota lehti mä sa.. anna tänne lehti mul oli kova hätä et iha tosi näytä se ny mul enkä näytä enkä näytä se oli ku pahat kakarat siäl ympäri kunnes mä loppujen lopuksi sain se sitte käsiini ja sain selvil ettei ollukaan koti menny oli vaan tämä .. myllylaitos palanu ja se jäi mun mieleeni tonne se oli kans yks hirvittävä tuskan tunne ku en ajatteli et onkse ny tosiaanki mun koti palanu kokonaan”

Varkaita ei juuri myllyillä käynyt: ”...siihe aikaan sentää kolmekytluvul oli viäl simmonen et melkeen sai oven jättää auki nii ei kukkaan tullu sisäl...”. Kerran koira oli yllättänyt yöllisen kulkijan ”...vaikka siin on matkaa niin pal myllyl mut se oli kuitenkin jotenkis reagoinu et se oli menny haukkuksen sinne niin oli peljättäny”.

Myllyssä tapahtui harvoin onnettomuuksia. Kerran sattui tapaus, että mylläri oli juopotellut eikä ollut huomannut kahnalle unohtunutta öljylamppua, joka sitten oli pudonnut

myllynkiviin. Mylläri kaatoi kiviin vielä 18 säkillistä viljaa, mikä tietysti meni pilalle. Joskus myllynkivet pyörivät niin kovaa, että kivi on saattanut päästä irti, rikkoa kahnat ja pyöriä sitten lattialle. Jos vilja oli märkää, myllynkivet saattoivat leikata kiinni.

Rotat olivat riesana myllyillä, koska ne saattoivat särkeä säkkejä. Ne tulivat vettä pitkin ja siirtyivät myllystä toiseen. Rottia ei tahtonut saada hävitettyä pyydyksillä eikä siilin tai koiran avullakaan: ”... pannuhuaneeseen nii .. jättivät jotain luukui auki et tota noin ne rotat meni sinne ja sit siin oli seinäs tirkistysluukku et ne näki et jos siäl on rottii nii sit ne sai ne luukut kiinne ja sit ne päästi Tuiskun sinne ja Tuiskul nii se oli kauhian kiukkunen kun se rottatten joukos oli nii se pudisteli sit kahta päin ja rotat killus tosa kulmas isä sanos et sillo täytys mennä appuu sit jo et meinas parempi nii et pääsee karkuun rotat ettei koira tapa”. Halisten myllyn palo sai rotat liikkeelle ja ne tahtoivat tulla asuinrakennukseenkin sisälle. ”niin koska se oli ... oma populaatio tietysti siäl mikä oli vuassadat asunu niitten kivenkolos siäl nii elivät ja oli ruokaa oli vaikka miten paljon - nii et siäl oli .. vanhoja hyviä hienoja arvostettuja rottasukuja jotka sitte menettivät .. - menettävät kaiken”

Lähes kaikki myllyt lopettivat toimintansa viimeistään 1960-luvulla, jolloin teollisten myllyjen tuotanto suureni. Vasta kun myllyt autioituivat ja rappeutuivat, niihin kohdistui myös ilkivaltaa. Sisätiloihin oli helppo päästä rikkoamaan paikkoja. Myös tyhjiilleen jääneestä asuinrakennuksesta on voitu varastaa huonekaluja ja muuta irtainta.

Halisten myllyn palo vuonna 1942. Kuva Turun Maakuntamuseo.

5. MYLLÄRIPERHEEN ARKI

5.1. Asunto ja pihapiiri

Myllystä vähän matkan päässä, usein joen toisella puolella, oli myllärin asunto. Tontti oli usein vuokramaalla, mutta rakennukset omia. Tontin vuokra maksettiin jauhatuksina. Asuinrakennuksen lisäksi pihapiirissä oli ulkorakennuksia, joihin tavallisesti kuuluivat navetta, talli, sikala, sauna, puuvaja ja kellari. Halisisa kivikellari toimi väestönsuojanakin sota-aikana: ”*siäl on vietetty juu peljätty ja palleduttu...*”.

Talojen omistamalla myllyillä samassa asuinrakennuksessa asui useita perheitä. Nämä olivat kaikki mylläreitä tai entisiä mylläreitä. Halisissa asui kolme perhettä ja Nautelassa kaksi. Samassa rakennuksessa saattoi asua myllärin lisäksi myös esimerkiksi seppä ja navettamies.

Asuinrakennuksessa oli tavallisesti ainakin tupa tai keittiö ja yhdestä kahteen kamaria. Yläkerrassa saattoi olla kamari, mutta usein vain avointa vinttitilaa. Tuvan varustuksiin hellan lisäksi kuuluivat esimerkiksi tiskipöytä, ruokapöytä, penkki, patakaappi, nurkka-kaappi. Tuvassa saattoi olla sänky, joka toimi vieraspetinä esimerkiksi kun tuli korjausmies kauempaa. Kamarin kalustukseen kuuluivat päästävedettävät sängyt, pöytä, muutama tuoli, piironki ja ehkä ompelukone. Kamaria lämmitettiin pystyuunilla. Lapsilla oli pukki-sängyt. Keväisin ikkunoista otettiin toinen karmi eli ”tuplat” pois. Kun joen puoleisen ikkunan aukaisi, kosken kohina kuului hyvin sisälle.

Vesi saatiin kaivosta, mutta pesuvesi otettiin joesta. Halisissa, Koskelassa ja Kuuskoskella asuinrakennukseen saatiin myllyltä sähkövaloa generaattorin avulla, vaikka öljylamput olivatkin vielä yleisiä. Valo ei ollut niin kir-

kasta ja tasaista kuin nykyisin: ”...siäl oli kauhian hämäre semmonen ihan punertava valo ja se sitte vähä niinko vilkkuski...”. Halisissa myllärillä oli oma puhelinkin, joka oli Ericsson-merkkinen. Sen numero oli Raunistula 83. Lähitienoon asukkailla talollisia lukuun ottamatta ei ollut puhelinta vielä tuolloin, joten he kävivät tarvittaessa soittamassa myllärintuvalla. Nautelan myllärin puhelimesta pystyi soittamaan vain kartanoon.

Mylläriperheen elämä oli pitkälti samanlaista kuin maataloissakin. Viljelymaata oli kuitenkin vain harvalla myllärillä. Joillakin koskilla maaperä ja paikallisilmasto esti suuremman puutarhan pidon, mutta pieni kasvimaata sen sijaan oli yleinen joka talossa. Näissä viljeltiin perunaa ja juureksia kuten porkkanaa, punajuurta ja lanttua sekä hennettä. Sotien jälkeen kasvatettiin myös kurkkua ja tomaattia. Tonteilla oli lisäksi marjapensaita ja omenapuita, joskus myös päärynäpuu. Pihapiirissä kasvoi toisinaan paljonkin koristekasveja sekä sireeni- ja ruusupensaita.

Kotieläimiä myllärin taloudessa oli ainakin yksi lehmä, toisinaan kolmekin. Porsas oli myös tavallinen ja joillakin oli useita sikoja. Lisäksi saattoi olla lampaita ja kanoja. Eläimille sai myllystä tomujauhoja lisäappeeksi. Joillakin mylläriperheillä oli myös koira. Kuuskoskella oli aikoinaan oikein myllykissa.

5.2. Elämää mylläriperheessä

Myllärit tekivät myös puutöitä kuten esimerkiksi huonekaluja ja muita kodin tarvikkeita, kärrynpyöriä ym. Höyläpenkki sijaitsi joko myllyssä, tai etenkin talvella tuvassa. Joku mylläri saattoi tehdä päleistä koreja, joita riitti annettavaksi muillekin. Myllärit kutoivat myös kalaverkkonsa kalastajalangasta. Muuta erityisosaamista oli esim. kenkien teko omalle perheelle. Heiltä luonnistui myös perinteiset naisten työt, niin perunasopan teko kuin vaimon sukkien parsiminenkin. Toisinaan myllärillä oli rinnakkain toinen ammatti tai luottamustehtäviä. Eräskin mylläri toimi lukkarina ja postinkantajana sekä näiden lisäksi oli kunnanvaltuustossa ja osuuskassan luottohenkilönä.

Myllärinvaimon töihin kuului perheestä huolehtiminen, karjanhoito ja joskus avustaminen myllytöissä. Töitä olivat ruoanlaitto sekä joillakin myös kankaiden kutominen, vaatteiden ompelu ja neulominen perheenjäsenille. Joskus mylläriperheen lapset saivat paidan, joka oli tehty pellavaisista viljasäkeistä. Paidat eivät välttämättä olleet mieluisia, sillä säkeissä ollut leima jäi näkyviin paidassa. Leima ei lähtenyt pesussakaan, vaikka paita vaaleni. Näistä ostoviljan säkeistä saatettiin tehdä myös lakanoita ja tyynynliinoja. Vaimot tekivät myös käsitöitä ulkopuolisille esimerkiksi vaatteiden ompelua ja villan kehräystä.

Mylläriperheen ruokapöytään kuului kala, koska joen äärellä asuttiin. Kalaa saivat syödä silloiset mylläriperheen lapset niin runsaasti, ettei kala aina oikein vielääkään maistu: ”...mä en tykkää vieläkkä kalast mä joutusin

aina perkaamaan ne...”. Kala joko pais-tettiin tai keitettiin. Silloin kun kalaa tuli pal-jon, sitä myös suolattiin. Tavallinen arkiateria koostui kuitenkin perunasta ja suolalihasta. Puurot ja vellit olivat yleisiä. Tavallisimpia oli-vat kaura- ja ohraryynipuuro, ruispuuro sekä toisinaan myös manna- ja riisipuuro. Koske-lan myllyllä saatettiin saada talkkunajauhoja jauhattajalta: *”... se oli ain semmonen ke-vään merkki ku tota noi nii Siimes tuli talk-kunajauhattamaan ja sit yleensä aina anto sitte...*”. Kesäisin talkkuna piimän kanssa oli pääruokanakin, kun ei uskallettu kuivalla il-malla laittaa tulta pesään. Puolukoista tehtiin marjapuuroa. Viljaruokien osuus ei myllytoi-minnasta huolimatta ollut merkittävästi tavan-omaista suurempi.

Syksyisin leivottiin ruisleivät talveksi ja ke-vätpuolella pidettiin toinen leipomiskerta. Näi-den lisäksi leivottiin sekaleipää tai piimälimp-pua sekä *nisusta*. Halisissa myllärituvan si-vurakennuksessa oli suuri leivinuuni, jossa paistettiin reikäleivät, limput ja pullat. Samal-la uunin lämmittämällä tehtiin myös ruokia kuten imelletty perunalaatikko. Korput olivat tavallisia.

Jouluateriaan kuuluivat riisipuuro tai ohraryy-nipuuro, makkarat, joskus myös kinkku, mak-sa- ja perunalaatikko, silli ja *sallatti*. Jälki-ruokana saattoi olla sekahedelmäsoppaa. Pääsiäisen herkuista parhaiten on jäänyt mie-leen mämmi, jota itse valmistettiin tuohirovee-seen. Vapuksi tehtiin simaa ja pullaa.

Myllärin perhe oli tuttu yhteisössä. Naapurit saattoivat tulla käymään kutsumatta illalla tai pyhänä *”...hyvin paljon oltiin .. tekemisis-sä naapurien kans et oikeastaan sit vasta kun televisio tuli nii sit se rupes hävvi-*

mään...”. Kylään poikettiin ohi kulkiessakin *”...kun me oltiin tien vieres niin joku aina poikkes sit et talvellakin tuli lämmittele-mään ja äiti keitti kahvit...*”. Mylläriper-heessä oltiin vieraanvaraisia, koska jauhoja oli omasta takaa. Vierailijat kävivätkin mie-llellään, sillä myllärin emännän tiedettiin tar-joavan pullaa tai esimerkiksi räiskäleitä. Kut-suja ja syntymäpäivien viettoa ei juuri har-rastettu. Korkeintaan lasten syntymäpäiviä vietettiin, joihin kutsuttiin lähipiirin kavereita. Tarjolla saattoi olla esim. äidin tekemiä suk-laakaramelleja.

Halistenkosken Myllärintalon maakellari vuodelta 1836. Kuva Martti Komulainen.

Liedon Vääntelänkosken myllärin talon sisätiloja. Vasemmalla mylläri Matti Metsämäki. Kuva yksityiskokoelmasta.

6. MYLLYN YMPÄRISTÖ

6.1. Joki ja koski

Koskipaikkojen luonto oli usein rehevää kasvillisuudeltaan. Tästä syystä myllynkin ympäristö koettiin kauniina ”...luonnostaan siin oli valtavast tuomii ja ne keväällä kukkiset se oli tosi kaunis...”. Kosken kuohut ja kohina ovat monelle myllyllä käyneelle jääneet mieleen mieluisina elämyksinä. Rannoilla kuuli myös monenlaisia lintuja kuten satakieltä. Myllyjen toiminnan lakkaamisen jälkeen moni myllyalueella asunut on surrut ainutlaatuisen ympäristön menetystä. Jokea ja sen vettä kohtaan osoitettiin myös arvostelua. Vettä pidettiin ruskeana, ettei esimerkiksi valkopyykin pesu onnistunut.

Myllypaikoilla oli tavallisesti silta, jotta joen toiseltakin puolelta olisi suora pääsy myllylle. Silta oli joko luonnonkivistä ladottu tai puurakenteinen. Joki ei ollut kovin yleinen kulkuväylä. Talvisin jäällä kuljettiin reellä ja ajettiin tukkeja. Aivan 1900-luvun alussa Halisissa

oli sattunut tapaus, jossa myllärit olivat joutuneet rautakankien avulla hakkaamaan jäätyneen miehen irti: ”... hän todennäköisesti oli ottanut loputki pullosta ja oli suajakehi ja hän istui kelkassa kuuleman mukaan ju ja jalat oli jäätyne seuraavana yänä kiinni minkä takia niistä täytyy leikata oikea jalka ihan koko päkiä pois ja vasemmasta neljä varvasta...”.

Joki keräsi myös miesväkeä ongelle. Rannoilla saatettiin istua lähes mihin vuorokauden aikaan tahansa: ”...semmonen mies siinä lähellä yks naapureist ku aina oli ongella kun sunnuntaiaamusinki ku herättiin pappa sano kuule Nurmi on onkel jo nousta ylös jo...”. Ennen nykyistä Halisten patoa kala nousi enemmän jokea ylöspäin. Aurajoessa olikin tuolloin paljon kalaa. Haliisiin syntyi oikein miesten kalastajajoukko, joka yökaudet istui myllyn alapuolella lippoamassa eli pyytämässä pitkävartisella haavilla lahnnaa ja vimpaa. Joskus myllypäivänäkin innostut-

tiin lähtemään kalaan: ”...mylly ne miehet katteli ja koska lahna nousee ne näki et aha tänä yönä lahna nousee pantii vaikka mylly kiinni et ny oli se aika ja sit lähettiin lipostamaan...”.

Kalaa pyydettiin myös rysällä, sumpulla ja myöhemmin katiskalla. Lippoa käytettiin ainakin Halisissa ja Nautelassa. Joesta saatiin haukea, joskus lahnaa tai madetta. Jokisuussa päin saatiin myös ahventa. Joesta nostettiin myös jäätä.

Jokirannassa pestiin pyykkiä ja pyykkipata kiehui rannassa. Talvisin pyykki pestiin avannossa: ”...sen mä muistan kun mä menin sinne rantaan kattomaan ku se oli pessy ensin sen pyykin siäl saunalla sit se oli pisti sen tohon vesikelkkaan ja .. tota johonkin koppaan tai .. saaviin ja avantoon viruttamaan tehtiin suuri avanto ja sit ku se sitä avannost tämmottoo pitkää lakanaki virutti nii se .. hameeseen sit kaikki hame kastus ja se jäätys ja muistan sen krahinan vieläki ku se hame krahisi sit semmottoo jäätyny hame”. Myös matot pestiin joessa.

Myllypaikka keräsi aika ajoin väkeä rantaan. Keväisin lähitienoon asukkaat kokoontuivat kosken partaalle katsomaan jäiden lähtöä ”...jos Pääsiäinen on ylläällä tai allaalla niin jäät on aina vallaallaan”. Katsojille oli nähtävyys ja elämys kun jäät menivät kovalla kohinalla ja paukkeella. Keväinen tukin uitto keräsi myös katsojia rannalle ”...yleensä jättien lähdön jälkeen koht ni tuli se tukin uitto se oli jännää minust aina se tukin uitto oli paljon porukkaa...”. Myllyalue on ollut myös nuorison kokoontumispaikka. Silta on toiminut kohtaamispaikkana.

Nautelankosken rannalla pidettiin kesäisin viikonvaihteessa piirileikkejäkin ennen 1930-luvun puoliväliä. Näissä tanssijat lauloivat piirileikki- ja kansanlauluja. Osallistujia tuli jopa Turusta saakka. Sotien jälkeen esitettiin muutamana kesänä näytelmiä. Kosken rannassa on myös poltettu juhannuskokkoa, joidenkin muistitietojen mukaan helavalkeitakin. Halisten sillalla on pidetty 1900-luvun alkupuolella tansseja.

Haastateltavien kokemuksiin ei liittynyt mitään erityisiä uskomuksia ja haltijaolentoja. Halisissa oli kuitenkin kuultu uskomus, jonka mukaan myllyssä on sellainen haltija, ettei mylly koskaan pala. Niin sitten kuitenkin kävi, että Halisten mylly paloi. Yöllinen ja pimeä myllyn ympäristö oli etenkin lapsille pelottava: ”...myllyn tien varrel siin joskus oli ehkä joku mä en muista mikä se oli et olis joku henkilö tapettu mut ja hiukan simmottoo sit kattoo aina niitä kohtii kun meni ohitte...”. Vesivoima sai helposti aikaan myllyn seinien natinan, joka kuulosti hieman aavemaiselta. Nautelan myllyssä kerrottiin jopa kummittelevan.

Jäännostoa Halistenkoskella 1920-luvulla. Kuva Turun Maakuntamuseo.

6.2. Lasten myllymiljö

Joki ja koski tarjosivat lapsille mahdollisuuksia erilaisiin ajanvietteisiin ja leikkeihin. Lähi-tienoonkin lapset tulivat juuri myllylle. Kesäi-sin uiminen oli päivittäistä. Joskus poikettiin padon allekin ”...*ku se tuli vesi alas tost .. padosta ni me mentiin siihen juur siihen niin siin oli vähä hyvä .. vesihierontaa...*”. Joil-lakin kohdin jokea oli lähteensilmä, jotka tuns-i uidessa. Joillakin myllyillä pidettiin lapsille ui-makoulua. Lasten ajanvietteisiin saattoi kuu-lua myös esimerkiksi kosken kivien kuuraa-

minen. Talvella hiihrettiin ja laskettiin mäkeä. Olipa joillakin luistimetkin ”nurmikset”, joilla pääsi luistelemaan jokijäällä ja ”...*isä teki sit taas semmosen jääkelkan mis oli kelkka siäl pääs ja pitkä tanko ja sit sitä pyäri-tettiin...*”.

Jos ei mitään oikeita veneitä ollut, jonkinlai-sen kulkuneuvon sai itsekin tehtyä. Kuuskos-kella pojat keksivät ruuhen: ”...*meil oli sem-mone sikaruuhi me tota se joka oli yhdest puusta tehty ja siat oli järsineet niit lait-oja siit mut me laitettii tinasavee niihin vaan ja melottiin yli Aurajoen*”.

Uimakoululaisia Auran Kuuskoskella v. 1959. Taustalla rapistunut myllyrakennus. Kuva Auran kotiseutuyhdistys

Keväätulva 1940-luvulla Liedon Vääntelänkoskessa. Vasemmalla mylly ja kuivurirakennus. Kuva yksityiskokoelmasta.

Mielenkiintoisia paikkoja olivat myllyn alusta ja pato eli *tammi*. Pojat kiipeilivät luonnonki-vistä tehdyllä kivijalalla: ”...*kun ei siin ollu mitään laastii pistetty niin siält saatiin ja varpaat tonne aina ja mentiin siält pisi sitä seinää sit et kuka puttoo sinne jok-keen...*”. Sahan katolta hypittiin alas sahan-puruihin. Kun mylly ei käynyt niin joskus lei-kittiin piilosta myllyn sisällä ”...*muistan vaan sen et ku mä löysin semmosen hyvän piilopaikan...mis ryynei tehdään...sin tuli kaikki se .. ne kuoret ...sin mahtus hyvin ja sinne mä aina menin ...*”. Kun mylly kävi, silloin ei saanut sisällä leikkiä. Vaarana oli pudota tai joutua rattaisiin ”...*siin oli lattias luukku mistä sit näki sinne turbiinilähtee-seen ja sitä pelkäs kun sinne kurkkas mut siin oli luukku aina kiinne kyl*”. Vaaralli-sia olivat myös avoimina pyörivät remmit. Myllärit pitivät tarkkaa vahtia, etteivät lapset oleilisi myllyssä. Sahat olivat myös vaaran paikkoja.

Myllyn toiminta oli kiinnostava ja joskus ei malttanut olla kokeilematta: ”...*no täytyt munki koittaa sitte et millai se nousee hel-*

posthan se nousi ja mylläri oli tosiaan sillo siäl sihtijauhoi just puhdistamas sitä sihtiosaa ja hän kuunteli et mikäs nyt on ku vettä rupes ränniinki tulemaan ja sit rupes turbiini pyärimään ja sit hän lähti kattoo et mitä siäl nyt oikeen on ja sit hän näki mun metkuni mä olin avannu vesisulun siältä...”. Erityisesti poikia kiinnosti Halisissa myllyn kuorma-autot.

Lapset ottivat käsin kaloja juovasta sen jälkeen kun mylly oli pysäytetty, turbiiniluukut suljettu ja vesi laskenut ”...isä seisautti sen myllyn nii hän oli tavallisest niin myllynsä ylemmäinen ikkuna poies ja hän huusi siältä et .. nyt mä lasken .. luukut alas ja sit nii seisautan myllyn me oltiin siäl juavan alasuistos valmiina ja sit kun se vesi rupes vähenemään niin me lähdettiin ylöspäin siältä tuli hirmusest kaloja me saatiin kalaa käsin kiinni...”, ”...siin ei sitte paljo katottu mentiik kenkät jalas vai paljain jaloin sinne ku kiire tuli...”. Juovassa oli pieniä särkiä, kiiskiä, ahvenia, salakoiita, joskus pieni hauki. Kalat annettiin kissalle tai kanoille, Halisissa myös kalalokeille.

Luvassa oli silloin tällöin herkkuhetkiä, joita tarjosivat lämpimät kauraryynit ja Halisissa myös keksit ”...me pojat kyttäiltiin sitten että koska myllärit ovat vähän sivulla nii silloin juostiin sinne elevaattorin kotelon alle ja kourat sinne ja sitte kahdella kädellä kauraryynejä suuhun ja äkkiä ulos...”, ”...silloin pojat lähdettiin kytikselle koska tiedettiin että Ipnoksen auto toi rikkoutuneita keksejä myllyyn jauhetavaksi uudelleen ja ne tietysti oli siihen aikaan pojille herkkupaloja...”.

Välillä tuli tehtyä pahojakin ”...Alhon rouva joka oli siihen aikaan myllynsä pannuhuoneen lämmittäjänä ni en mä tiä mist me pojat oltiin saatu nalleja ja nallipyssyi kai se oli sit siihe aikaan semmost sit mentin ja kolistettiin siäl pimiäs alakerran pannuhuoneen oveen ja kun Alhoska tuli avaamaan ni silloin me rätkäytettiin nallipyssyl...”. Joskus tuli rangaistuksiakin ”...ensiks korvil vedettiin ja välil sitte oikeen vyästä sai...”.

Koski oli koitua kohtaloksi

”mylläri Rindellin poika Frans Oskar oli .. tuota lähellä hukkoa Halistenkosken yläpuolella ilmeisesti silloin vuonna 1900 ja 01 välisenä talvena ja kun naiset olivat pyykkiä pesemässä avannossa siihen aikaan kai paljo .. tehtiin sitä et pyykkii pestiin siel avannossa niin tämä Frans Oskar putosi avantoon ja hän painui veden alle mutta yllättäen hän nousi samasta avannosta sitten kuitenkin pintaan ja mun isoäitini meni ja oli paikalla siinä niin hän otti tukasta kiinni ja nosti Frans Oskarin takasin jälle ja Frans Oskar muisti aina sitten jälkeenpäin kun hän kävi tuolla Mynämäellä hän oli aina pienessä kahvissa nii kävi aina isoäitiäni kiittämässä siitä vähän väliä sanomassa että kun pelastit minun henkeni”

Ajan pyörä vierähtää
jokilaakson uomaan.
Mitä se ottaa, mitä se jättää
vasta jälkeenpäin tuon huomaa.
Vaan ajasta piittaamatta
joki jatkaa kulkuaan.
Se säilyy, pysyy ja jää
kuin muistot menneistä ajoista,
lapsuusvuosista.

Ote erään muistelijan kuva-albumista

7. LOPPUKATSAUS

Myllyhankkeen tavoitteet on saavutettu varsin hyvin. On kuitenkin selvää, että läheskään kaikkia aiheesta tietäviä henkilöitä ei ole voitu tavoittaa. Kertynyt aineisto ja siihen pohjautuva raportti ovat siis vain osatuuksia, mutta sellaisinaanakin mittava lisä aikaisempaan tietoon. Haastattelutyötä on mahdollisuus jatkaa esimerkiksi yhteistyönä yliopiston kansatieteen oppiaineen kenttätutkimuksen muodossa, kyselytoimintana, opintopiireinä tai pelkästään yksittäisiä henkilöitä haastattelemalla muiden aiheiden ohessa. Raportin esitysmuoto kuvaa kerätyn aineiston monipuolista, osittain sirpaleistakin luonnetta. Kirjallisen raportin rakenteessa on huomioitu toisaalta itse projektin toteutustapa ja toisaalta kertyneen aineiston luonne.

Haastatteluaineistoon perustuva tieto on laajentanut alueen myllykulttuurista vallinnutta kuvaa erityisesti arkisten tapahtumien ja sat-

tumusten puolelle. Myllytoiminnan yleiset piirteet, myllytyypit ja vaikkapa erilaiset konfliktit ovat esillä myös kertojien äänenä. Näiden kommenttien ja kertomusten avulla on voitu lähestyä yhtäläillä erilaisia ristiriitoja ja myllymiljöössä, arjen onnellisempia sattumuksia kuin vaikkapa lasten näkökulmaa. Luonnollisesti tarkoituksena on ollut pitää mylly ja myllytyö keruun keskiössä, mutta näkemällä aiheen sosiaaliset ympäristökonfliktit, aiheita on voitu laventaa aikaisempia fyysisen ympäristön inventointeja ja dokumentointeja laajemmalle varsinaissuomalaisten kansanelämään yleisemminkin. Tätä kautta on myös voitu synnyttää haluttua keskustelua myllyn rooleista. Pakallidentiteetin kannalta on myös tärkeää, että pienemmätkin kosket ja myllyt on saatu esille isompien, vaikkapa Halisten ja Nautelan, rinnalle.

Alueen kiinnostuneet lukijat löytävät nyt yksistä kansista katsauksen aiheeseen ja toisaalta myös tietävät minne ja miten näitä muistojia on kerätty ja kerätään edelleen. Kiittäessään hankkeeseen osallistuneita henkilöitä ja yhdistyksiä ohjausryhmä toivottaakin kaikki täydentävät tiedot tervetulleiksi ja ottaa toisaalta vastaan avoimin mielin myös rakentavia ehdotuksia jokilaakson kansankulttuurin vaalimisesta, tallentamisesta ja esittämisestä.

Kirjallisuus

Aaltonen, Esko (1944): Länsi-Suomen yhteismyllyt. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Jumppanen, Riitta; Kouri, Raija & Mikola, Eeva (2002): Veden ja tuulen voimalla. Loimaa-Seura ry.

Kaitanen, Veijo & Veikkola, Vesa (1996): Ensimmäissi mones miäles – myllytarinoita Raukkaalta. Mietoisten kotiseutuyhdistys.

Korhonen, Teppo (1993): Vesimyllyt - historia, rakenne, käyttö ja kunnostus. Kainuun museo & Museovirasto, Vammala.

Lehtonen, Kaisa (1999): Auran muinaisjäännösinvestointi 1999. Liedon Vanhalinna-säätiö, Turun yliopiston arkeologian oppiaine.

Roponen, Jorma (1999): Järvenpään Mylly, 200 vuotta juvalaista myllyhistoriaa.

Toropainen, Veli-Pekka (1998): Aurajoen Halisten kosken historiaa. Kirjassa: Stenroos, Marko; Toropainen, Veli-Pekka & Vallin, Jussi. Turkulaisen veden pitkä matka Halisten koskelta Turun keskuspuhdistamolle. Turun vesilaitoksen juhla-kirja. Turku: Turun vesilaitos.

Viskari, Leena (2000): Teollisuus nousi höyryvoimalla. Kirjassa: Lappalainen, Markku (toim.): Aurajoki – ajan virta. Aurajokisäätiö.

Liitteet

Liite 1.

HAASTATTELURUNKO

1. Haastateltavan henkilötiedot

- * etu- ja sukunimi
- * syntymäaika ja -paikka
- * ammatti ja koulutus
- * asuinpaikat
- * perhe - omat vanhemmat - sisarukset - avioliitto - aviomies /vaimo - lapset

2. Haastateltavan suhde myllyyn ja sitä ympäröivään alueeseen

- * aikakausi
- * miten liittyy myllyyn
- * mikä tutuinta

3. Työntekijät ja työyhteisö

- * töihin pääsy - oppiminen - yleneminen
- * työyhteisö - ilmapiiri - olosuhteet - hierarkia - puhuttelu
- * mylläri - kuka - kuinka kauan - tehtävät
- * apumylläri - kuka - milloin - kuinka kauan
- * tehtävät
- * myllyrengit - apulaiset - kuka - milloin - tehtävät
- * muut työntekijät - nimitykset - roolit - tehtävät

4. Toiminta ja työ myllyssä

- * rakennukset - missä - millaisia
- * työpäivät - herätys - aloitus - päättyminen - tauot - vuodenaajat - viikonpäivät - sunnuntait
- * palkat - kuinka paljon - mihin perustui - erot
- * työtehtävät - viljan vastaanottaminen - jauhatus - mitä - kuka - miten - milloin - oppiminen - korjaukset - työolosuhteet
- * jauhatusmaksut
- * vesivoima /sähköistäminen /turbiinit
- * kotitarvemyllyt

5. Myllärin luontaisedut ja muut elinkeinot ja ajanvietto alueella

- * kotieläimet - kalastus - joki

6. Myllymatkat

- * mistä asti - milloin lähdettiin ja palattiin kotiin - miten - kuka - missä odoteltiin - tarjoilu - yöpyminen - sosiaalinen kanssakäyminen - tarina - kertomukset - jutut
- * muut myllyllä asioineet?

7. Naisten rooli

- * sota-aika
- * perhe-elämä yleensä - tehtävät

8. Sota-aika

- * miten vaikutti myllytoimintaan - säännöstely - jauhatuskuitit - tarkastukset - jauhatusluvut - rikkomukset

9. Onnettomuudet yms.

10. Lasten elämä myllyn kupeessa

11. Asuinolosuhteet

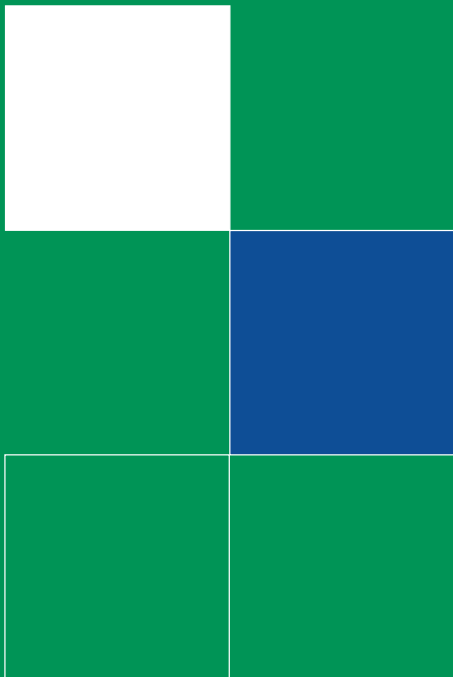
- keitä alueella asui ja missä - perheelliset - myllärintalo /tupa

12. Muut rakennukset ja toiminta koskella - varastot - navetat - sauna - kellari

13. Muut myllykertomukset

- * kaskut - tarinat ja hauskat jutut

14. Valokuvat ym. säilynyt materiaali ja tiedot muista henkilöistä, joita voisi haastatella

Aurajokisäätiö
Valkkimyllynkuja 2
20540 Turku
(02) 262 3442
www.aurajoki.net